

GÖTEBORGS UNIVERSITET
LITTERATUR, IDÉHISTORIA OCH RELIGION

KONUNGAVÄLDE ELLER FOLKVÄLDE?

Kristen press om rösträttsreformen 1907-11
och borggårdskrisen 1914

KINGDOM OR DEMOCRACY?
Christian newspapers on the Suffrage reform in 1907-11
and the Courtyard crisis in 1914

Johannes Johansson

Termin: VT 2010

Kurs: RKT235 Teologi, examensarbete för magisterexamen, 15 hp

Nivå: Magister, avancerad nivå

Handledare: Bertil Nilsson

ABSTRACT

This paper seeks to clarify the attitudes and positions of five Swedish Christian newspapers in relation to the Suffrage reform (1907-11) and the Courtyard crisis (1914). Furthermore I try to investigate the reasons behind their attitudes and positions. The five newspapers examined are: *Göteborgs Stifts-Tidning*, *Församlingsbladet*, *Vår Lösen*, *Svenska Morgonbladet* and *Wecko-Posten*.

The results of my research show both *convergence* and *divergence*. Common for the newspapers is their criticism of the political agitation on the basis of ethics and that they all, except for *Göteborgs Stifts-Tidning*, recognize democratic principles. Divergence is evident, for example, in the reactions to the consequences of the Courtyard crisis.

I have distinguished three main factors that may help to explain the attitudes and positions of the newspapers': *nationalism versus internationalism*, *confessionalism* and *polarized political positions*, and have found that the concept of a "Christian press" can be defended as well as put into question. On the one hand, these five Christian newspapers have more in common with non-Christian politically likeminded newspapers than with each other. On the other hand, they are united in their common quest for an ideal Christian society.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

INLEDNING	4
SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNINGAR	4
METOD	5
KÄLLOR	5
TIDIGARE FORSKNING	8
DEL I – RÖSTRÄTTSREFORMEN 1907-11	10
BAKGRUND	10
GÖTEBORGS STIFTS-TIDNING	11
FÖRSAMLINGSBLADET	15
VÅR LÖSEN	18
SVENSKA MORGONBLADET	21
WECKO-POSTEN	26
SAMMANFATTNING	29
DEL II – BORGGÅRDSKRISEN 1914	31
BAKGRUND	31
GÖTEBORGS STIFTS-TIDNING	32
FÖRSAMLINGSBLADET	35
VÅR LÖSEN	37
SVENSKA MORGONBLADET	41
WECKO-POSTEN	46
SAMMANFATTNING	49
RESULTAT	51
FÖRKORTNINGAR	56
KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	56

INLEDNING

Dagens samhälle har, inte utan skäl, kallats för ett informationssamhälle. Vi har via media och internet en i det närmaste obegränsad tillgång till information. För nutidsmänniskan är det därför nödvändigt att lära sig att sovra, att välja bort det som är irrelevant eller, enligt ens personlig mening, tvivelaktigt. Så var det knappast för dem som levde i Sverige under tidigt 1900-tal. Det var då fortfarande ovanligt att ens äga tillgång till en egen tidning. De flesta mottog fortfarande nyheterna på det gamla sättet, muntligen, från någon välinformerad bekant eller myndighetsperson. Det var fortfarande vanligt att de få tidningar som fanns att tillgå ute i bygderna höglästes, då oftare artiklar av uppbyggelsekaraktär än politiska kommentarer. Politiken ansågs överhuvudtaget farlig – särskilt för kvinnor – och var förbehållet nationens myndiga män. Men just vid den här tiden, 1900-talets första decennier, är det svenska samhället på väg in i en ny era. Med demokratins födelse följer en medieexpansion av tidigare aldrig skådat slag – samhällsfrågorna blir en angelägenhet för gemene man och tidningspressen antar entusiastiskt utmaningen att förse dem alla med ”nödvändig” information.

Det är intressant att vid denna historiska brytningspunkt forska om kristendomsivrnarna, och deras försök att göra sin röst hörd i den alltmer högljudda och mångfacetterade presskören. Hur skulle det kristna svaret på tidens stora frågor formuleras? Demokratin var inte alls, som den framstår idag, självklar. Det kristna svaret skulle inte heller visa sig vara entydigt utan komma att utgöras av flera svar: Bejakande – Avvaktande – Ifrågasättande! Denna uppsats har till syfte att närmare förklara vad den kristna pressen faktiskt sa, men också söka svaren på varför.

SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNINGAR

Uppsatsens syfte är att dels redogöra för *hur* den kristna pressen förhöll sig till den samhälls-politiska debatt som ägde rum 1907-14, dels undersöka bakomliggande *motiv*. Mer konkret kommer pressens attityd till rösträttsreformen 1907-11 samt den parlamentariska borggårdskrisen 1914 att utredas. På ett övergripande plan syftar uppsatsen till att undersöka om den kristna pressen, i den samhällspolitiska debatten, präglas av samsyn eller motstridiga uppfattningar, vilket framförallt analyseras i slutet av uppsatsen under rubriken *Resultat*. Följande frågeställningar kan uppställas utifrån detta syfte:

- *Hur rapporterar och/eller kommenterar den kristna pressen rösträttsreformen 1907-11 och borggårdskrisen 1914?*

- *I vilken mån intresserade man sig: Tog man ställning och bedrev opinionsbildning eller nöjde man sig med rapportering? Varför?*
- *Ger den kristna pressen uttryck för samsyn eller meningsskiljaktigheter och i så fall på vilket sätt och varför?*

METOD

Emedan uppsatsen syftar till att både *redogöra för* och *analysera varför* en viss bild av den kristna pressen framträder har arbetet delats upp i två fält; ett *deskriptivt* och ett *analytiskt*. I det *deskriptiva* fältet har jag arbetat uteslutande med mina primärkällor, dvs. tidningsmaterial. Jag har här koncentrerat mig på att så neutralt och förutsättningslöst som möjligt bilda mig en uppfattning om vad respektive källa, var för sig, uttrycker. Jag har sökt utreda både vad källan uttrycker för *attityd* och vad den uttrycker för *uppfattning* (förutsatt att den gör det). I det *analytiska* fältet har jag kunnat utgå från resultatet av min *deskriptiva* undersökning men samtidigt har jag, på ett helt annat sätt, varit hänvisad till sekundärkällor, dvs. tidigare forskning. Genom att tillägna mig denna tidigare forskning har jag kunnat sätta in mitt primärmaterial i en vidare kontext. Utifrån den samlade kunskapen på området har jag sedan *analytiskt* sökt utforska *bakomliggande motiv* till tidningarnas attityder och uppfattningar.

Uppsatsens disposition präglas av metodvalet. Huvudavledningar i uppsatsen utgör *Rösträttsreformen 1907-11* och *Borggårdskrisen 1914*, ämnen som systematiskt angrips, utifrån var tidning för sig. I början av respektive huvudavdelningen återfinns en kort *Bakgrund* som syftar till att klargöra det historiska sammanhanget. I slutet av huvudavdelningen ges en *Sammanfattning* av vad som framkommit, och där ges också möjlighet till en schematisk jämförelse tidningarna emellan. Det bör om granskningen av de enskilda tidningarna påpekas att det även inom ramen för dessa föreligger en viss, om än inte strikt genomförd, disposition. Först behandlas primärt resultatet av den *deskriptiva* undersökningen (därav den refererande karaktären), därefter redovisas slutsatserna av det *analytiska* arbetet (orsaksförklaringar, större sammanhang osv.). Uppsatsen avslutas med kapitlet *Resultat* där jag, utifrån ett helhetsperspektiv, redovisar mina slutsatser.

KÄLLOR

Inledningsvis bör den snåriga terminologin på området något klargöras. Både *press* och *tidning* är problematiska begrepp. *Press* syftar vanligen på alla tidningar, sammantaget, inom t.ex. ett visst land eller ämnesområde. Talet om *kristen press* kan därför uppfattas som missvi-

sande emedan jag här inte inkluderar alla tidningar som ges ut på kristen grund. Jag hade istället kunnat använda begreppet *periodika* (avser alla typer av publikationer som ges ut minst fyra gånger årligen) som inte behöver syfta på en totalitet. Skälet till att jag likväl väljer att använda begreppet *press* är att de publikationer jag åsyftar utgör, enligt min uppfattning, *den samlade kristna periodikan* från denna tid som är *politiskt orienterad* (se forts. argumentation nedan). *Tidning* är också ett begrepp med brett betydelseomfång (syftar på en återkommande publikation) men associeras ofta till dags- eller veckotidningar som behandlar dagsaktuella frågor. Bland mina källor förekommer tidningar som av många skulle klassas som tidskrifter (*Vår Lösen*, *Församlingsbladet*). Begreppet *tidskrift* används mer specifikt om en publikation som inte utkommer lika ofta, och inte heller har samma karaktär av att förmedla dagsaktuella nyheter, som tidningen. Jag har dock valt att använda både den mer specifika termen *tidskrift*, i de fall då jag vill lyfta fram en publikations särart, och den allmännare beteckning *tidning*, som ett övergripande begrepp för alla publikationer.¹

Mitt uppsatsämne utgår alltså från ett studium av kristen press från tiden kring 1907-14. Kriterierna för vilka publikationer som skulle ingå var, i enlighet med diskussionen ovan: kristna tidningar/tidskrifter som var politiskt orienterade. Det förutsattes naturligtvis att de också gavs ut under perioden 1907-14. Enligt dessa kriterier kom jag vid min kartläggning fram till fem publikationer, som både kunde räknas såsom kristen periodika och som intresserade sig för dagsaktuella samhällspolitiska frågor. Här följer en kort presentation av dessa fem primärkällor:

Göteborgs Stifts-Tidning (GST) [1789-]: Tidningen grundades redan under 1700-talet och verkade som, mer eller mindre officiellt, stiftsorgan fram till 1906 då den, på grund av dålig ekonomi, köptes och övertogs av ett privat förlagsaktiebolag. Från 1907 blev *GST* veckotidning (tidigare två nummer i månaden) med dagstidningsformat. Utöver de traditionella inslagen av ”stiftsnyheter” gavs nu plats åt bl.a. allmänna dagsaktuella nyheter. Tämmligen snart – omkring 1910 – framstod *GST* som ett organ för den västsvenska gammalkyrkligheten och kunde inte längre göra anspråk på att företräda den samlade stiftsopinionen.²

Församlingsbladet [1902-1921]: Mer att betrakta som en tidskrift än en tidning. Från att ursprungligen ha varit en bilaga till den konservativa statskyrkliga dagstidningen *Vårt Land* blev *Församlingsbladet* en självständig publikation 1904. År 1912 övertogs ägarskapet av den

---

¹ Jag hänvisar här till Harry Lenhammars inledningskapitel där han redogör för en rad viktiga definitioner inom pressforskningen: Harry Lenhammar, *Budbäraren, Pietisten och Församlingsbladet – Studier i svenska religionsperiodika* (Uppsala 1981), s. 9-18.

² Lenhammar 1981, s. 21-27.

nybildade Diakonistyrelsen och tidningen framstod alltmer som ett organ för denna.³ *Församlingsbladet* kom ut varannan vecka och behandlade framförallt den praktiska kyrkliga verksamheten.⁴ Samtidigt gavs det utrymme också för allmänna nyheter.⁵ Denna nyhetsrapportering förekom i månadsöversikter.⁶

Vår Lösen [1909-2000]: Uppstår som en kristen kulturtidskrift, och samtidigt ett idéorgan för den framväxande unglyrkorörelsen. Tidskriften *Vår Lösen* hade redan från början som uttalat syfte att ”utifrån folkkyrkans tanke /.../ belysa tidens och livvets frågor”.⁷ Detta vittnar om ett starkt samhällsengagemang varför det inte alls var främmande för en tidskrift som *Vår Lösen* att behandla samhällspolitiska frågor. Av särskilt intresse är de ”ledande uppsatser i aktuella tidsfrågor” som återkommer först i varje nummer.⁸ Dessa, oftast anonyma ”ledare”, uttrycker tidskriftens officiella hållning.⁹

Svenska Morgonbladet (SvM) [1890-1958]: Kristen rikstäckande dagstidning på frikyrklig grund (nära knuten, men dock ej bunden, till SMF). *SvM* hade haft en rad förelöpare och kan ursprungligen härledas till boktryckaren Herman Halle och tidningen *Svenska Posten* som denne startade i Jönköping 1873. Politiskt var *SvM* i grunden liberal men under perioder, exempelvis den som jag undersökt, uttrycktes sympatier för högern. *SvM* bevakade, som dagstidning, de dagsaktuella samhällsfrågorna och följde t.ex. nära händelseutvecklingen i riksdagen.¹⁰

---

³ Från och med 1921 har det skett en rad sammanslagningar och namnbyten. Dagens *Kyrkans Tidning* kan härledas tillbaka till *Församlingsbladet*.

⁴ Lenhammar redogör för det syfte som angavs för *Församlingsbladet* då den startade som veckobilaga till *Vårt Land* 1902: ”Den ville följa och redogöra, hette det, för församlingsarbetet först och främst inom vår svenska kyrka och för den diakoni-, kärleks-, och missionverksamhet som bedrevs inom vårt land.” Lenhammar 1981, s. 32.

⁵ Lenhammar påpekar att *Församlingsbladet* har en ”intressant profil”, och åsyftar då att tidningen ”/.../ är i första hand en sällskapstidning men med uttalat intresse för både nyhetsstoff och uppbyggelse”. Lenhammar 1981, s. 32.

⁶ Lenhammar 1981, s. 32-40.

⁷ *Vår Lösen* 1/1-1910, ”Anmälan.”

⁸ *Vår Lösen* 1/1-1910, ”Anmälan.”

⁹ Alf Tergel betonar i sin avhandling *Ungkyrkomännen, arbetarfrågan och nationalismen 1901-1911* hur unglyrkomännens olika personligheter och, i någon mån, skiftande uppfattningar kom att prägla unglyrkorörelsens profil. Tergel påpekar att denna profil, särskilt när det gällde samhällsfrågor, aldrig förelåg i något från början fixerat koncept utan successivt växte fram i takt med att man tvingades ta ställning i olika frågor. Tergel tillskriver bl.a. Manfred Björkquist en fundamental roll i utmejslandet av en sådan profil, något jag utifrån mitt material vare sig kan bevisa eller vederlägga. Som ett uttryck för detta kan följande exempel från Tergels avhandling anföras: ”M. Björkquist gav som ledarskribent *Vår Lösen* och därmed unglyrkorörelsen dess profil.” Alf Tergel, *Ungkyrkomännen, arbetarfrågan och nationalismen 1901-1911* (Uppsala 1969), s. 243-249.

¹⁰ Harry Lenhammar klassificerar *SvM* som nyhetstidning: Lenhammar 1981, s. 114. Uppgifter om *SvM:s* historia och profil går bl.a. att finna i: N. P. Ollén, ”Den kristliga pressen”, *Minnesskrift utgiven med anledning av P. P. Waldenströms 75-årsdag* (Stockholm 1913), s. 125 ff., och; E. J. Ekman, ”Den svenska frikyrkopressen”, *Inre Missionens Historia – del III* (Jönköping 1922), s. 1223 ff.

Wecko-Posten (VP) [1867-1992]: Räknas som den äldsta frikyrkliga tidningen med politiska ambitioner.¹¹ Den hade sina rötter i den baptistiska tidningen *Evangelisten* som gavs ut redan från 1856.¹² *VP* kom ut som en veckotidning med dagstidningsformat. Allmänna nyheter gavs utrymme även om merparten upptogs av intern samfundsinformation och uppbyggelseartiklar. Men redan då tidningen grundades fanns ett starkt samhällsintresse och *VP* antog tidigt en politiskt radikal-frisinnad profil.¹³ Inte minst i kritiken av statskyrkan intog tidningen en radikal hållning.¹⁴

TIDIGARE FORSKNING

Det har bedrivits förhållandevis lite forskning på området svensk kristen periodika under tidigt 1900-tal. Vid en jämförelse med den omfattande pressforskningen i övrigt framstår den obetydlig. Det finns emellertid några ingångar till ämnet via tidigare forskning. Främst kommer då Harry Lenhammars arbete *Budbäraren, Pietisten och Församlingsbladet – Studier i svenska religionsperiodika*. Förutom de periodika som framgår av titeln avhandlar Lenhammar en mängd andra, såsom *VP*, *SvM*, olika stiftstidningar, *Svenska Sändebudet*, *Vårt Land* m.m. Lenhammars studie rymmer det mesta, inte bara uppgifter om själva tidningarna utan också t.ex. diskussion kring hur den kristna pressen kan klassificeras. Studien redovisar huvudsakligen en mängd, i och för sig relevanta, faktauppgifter men saknar ansatser till *analytisk* problematisering, dvs. teorier kring *varför* forskningsresultatet ser ut som det gör. Förutom Lenhammars studie finns det ett antal publicerade arbeten av det mindre formatet, i samma genre men med fler ansatser till problematisering. Främst rör det sig om forskning på den frikyrkliga pressen. Dels bör nämnas Birgit Peterssons artikel ”Tidningen som agitator” publicerad i *Folk och press i rörelse*. Petersson analyserar de tre stora folkrörelsernas (frikyrko-, nykterhets- och arbetarrörelsens) tidiga press och tar upp exempel på både samarbete och rivalitet.¹⁵ Dels Tomas Andersson Odéns artikel ”Den bortglömda partipressen – Frikyrkliga dagstidningar i Västsverige 1850-1950” publicerad i *Presshistorisk årsbok 2002* som bl.a.

---

¹¹ Birgit Petersson, ”Tidningen som agitator”, *Folk och press i rörelse*, red. K. E. Gustafsson & P. Rydén (Göteborg 1999), s. 134.

¹² 1992 slogs *VP* ihop med SMF:s samfundsorgan *Svensk Veckotidning* för att tillsammans bilda *Sändaren*.

¹³ Lenhammar redogör något för *VP*:s frisinnade hållning. Underrubriken för tidningen, skriver han, blev snart ”Folk-Tidning för befrämjande af kristlig upplysning och frihet”. Lenhammar 1981, s. 51.

¹⁴ Lenhammar redogör för *VP*:s förhållningssätt till statskyrkan: ”De kyrkliga redogörelserna skulle hållas i en fördomsfri, mot allt prästväsande och allt samvetsförtryck ivrande anda”, skrev Drake. Programmet blev starkare utmejslat då det uttalades att tidningen skulle strida för ”det borgerliga äktenskapets införande, likställighet för alla religionssamfund, så långt samhällets väl det medger, och den offentliga skolundervisningens skiljande från prästvåldet”: Lenhammar 1981, s. 51. Om *VP* har jag också hämtat uppgifter från: Ekman 1922, s. 1219 f., och; Ollén 1913, s. 124.

¹⁵ Petersson 1999, s. 133-150.

problematiserar en förenklad identifikation mellan frisinnad och frikyrklig press.¹⁶ Sedan finns det också en rad äldre framställningar, som beskriver den svenska frikyrkopressens historia, som tillkommit på eget – frikyrkligt – initiativ. Två sådana, sammanfattande, framställningar är dels ”Den svenska frikyrkopressen”, som återfinns i E. J. Ekmans praktverk *Inre Missionens Historia – del III*, dels N. P. Olléns ”Den kristliga pressen”, som återfinns i *Minnesskrift utgiven med anledning av P. P. Waldenströms 75års dag*.¹⁷ En något yngre framställning, från 1944, är ”Pressen i frikyrkan – frikyrkan i pressen” av Ragnar Tomson, som återfinns i *Tro och Gärning – tillägnad Axel Andersson på sextiofemårsdagen*. Tomson för i denna artikel bl.a. ett intressant resonemang om hur frikyrkopressen – liksom frikyrkan överlag – gått från att ha varit hånad till att bli respekterad och tagen på allvar.¹⁸

Om den presshistoriska forskningen på området visat sig bristfällig, har jag haft desto större glädje av den rika forskning som gjorts kring *rörelserna bakom* den kristna pressen. Här finns naturligtvis en uppsjö litteratur som jag inte haft möjlighet att fullt ut tillägna mig, eller ens tillfullo överblicka. Samtidigt utgör denna forskning en förutsättning för att kunna sätta in tidningarna i ett historiskt sammanhang.

Som en portalskrift till det större historiska sammanhanget har jag använt mig av Ingmar Broheds *Sveriges kyrkohistoria 8. Religionsfrihetens och ekumenikens tid*. Brohed tecknar med breda penseldrag såväl Svenska kyrkans som frikyrkornas historia under 1900-talet. Som standardverk utgör denna ”uppslagsbok” en självklar referenspunkt.¹⁹ När det sedan gäller de enskilda rörelserna har jag förstås använt mig av en mängd verk. Jag skall här endast redovisa de viktigaste.

Beträffande den västsvenska gammalkyrklighet som stått bakom *GST* har jag främst använt mig av Oscar Hörmanders gedigna avhandling *Schartauanismen och samhället – En studie i religiösa och politiska idémotsättningar 1890-1933*. Hörmander fokuserar just brytningspunkten religion-samhälle och det hänvisas ofta till *GST*.²⁰

Om unglyrkörörelsen, som gav upphov till *Vår Lösen* – men också påverkat *Församlingsbladet*, har jag haft stor användning av Alf Tergels klassiska avhandling *Ungkyrkomän-*

---

¹⁶ Tomas Andersson Odén, ”Den bortglömda partipressen – Frikyrkliga dagstidningar i Västsverige 1850-1950”, *Presshistorisk årsbok 2002* (Stockholm 2002), s. 63-88.

¹⁷ Ekman 1922, s. 1217-1232; Ollén 1913, s. 120-129.

¹⁸ Ragnar Tomson, ”Pressen i frikyrkan – frikyrkan i pressen”, *Tro och Gärning – tillägnad Axel Andersson på sextiofemårsdagen*, (Stockholm 1944), s. 257-271.

¹⁹ Ingmar Brohed, *Sveriges kyrkohistoria 8. Religionsfrihetens och ekumenikens tid* (Stockholm 2005). Jag har även, återkommande, använt mig av två andra historieböcker som referensverk: Lars-Arne Norborg, *Sveriges historia under 1800- och 1900-talen – Svensk samhällsutveckling 1809-1998* (Stockholm 1995); Lars I Andersson, *Sveriges historia under 1800- och 1900-talen* (Stockholm 2003).

²⁰ Oskar Hörmander, *Schartauanismen och samhället – En studie i religiösa och politiska idémotsättningar 1890-1933* (Uddevalla 1980).

nen, arbetarfrågan och nationalismen 1901-1911. Jag har också använt mig av uppföljaren till denna *Från konfrontation till institution – Ungkyrkorörelsen 1912-1917*. Tergels forskning har den förtjänsten att den tar stor hänsyn till de djupare idéströmningar som påverkat också de mindre historiska sammanhangen.²¹

Angående frikyrkorörelsen och dess inflytande på *SvM* och *VP* har jag främst använt mig av Ingmar Gustafssons avhandling *Fred och försvar i frikyrkligt perspektiv 1900-1921*. Gustafssons avhandling koncentrerar sig förvisso på en enskild sakfråga – försvarsfrågan – men behandlar även, utifrån ett omfångsrikt forskningsmaterial, en vidare diskussion om politik, religion och samhälle. En annan avhandling som berör frikyrkorörelsens politiska engagemang är *Frisinnade Landsföreningen 1902-1927 – Skildringar ur den liberala organisationsrörelsens historia i vårt land*, skriven av Hans-Krister Rönblom.²²

DEL I – RÖSTRÄTTSREFORMEN 1907-11

BAKGRUND

Det förslag till rösträttsreform som antogs av riksdagens båda kamrar i maj 1907 har en lång och invecklad förhistoria, jag skall här endast redogöra för de stora dragen. Redan tidigt efter den stora representationsreformen 1865, då ståndsriksdagen avskaffats, framställdes krav, särskilt från radikal-liberala och socialistiska kretsar, om en utvidgad rösträtt. Dessa krav skall förstås mot bakgrund av att endast 5,5% av befolkningen (21% av de myndiga männen) erhöll rösträtt till den nya tvåkammarriksdagen. I takt med att det politiska intresset – inte minst på grund av tullstriden under 1880-talet – kraftigt ökade, och med tanke på att den växande arbetarbefolkningen i städerna stod utan rösträtt, blev kraven på allmän rösträtt allt starkare. Debatten kulminerade under 1900-talets första decennium. En bidragande orsak, som gav stöd åt rösträttskraven, var införandet av allmän värnplikt. Det framstod märkligt att kräva av medborgarna att dessa skulle vara beredda att offra sina liv till landets försvar samtidigt som de stod utan politiskt inflytande (därav parollen: ”en man – en röst – ett gevär”). I början av 1900-talet rådde en bred enighet, över partilinjer, om att rösträttfrågan måste få en lösning. Dock fanns det naturligtvis olika uppfattningar om *hur* frågan skulle lösas. Lite förenklat framträdde två huvudlinjer; den ena företrädde av ”radikaler”, såväl socialdemokrater som vänsterliberaler, den andra företrädde av förstakammarmajoriteten och högerpartierna i andra

---

²¹ Alf Tergel, *Ungkyrkomännen, arbetarfrågan och nationalismen 1901-1911* (Uppsala 1969); Alf Tergel, *Från konfrontation till institution – Ungkyrkorörelsen 1912-1917* (Uppsala 1974).

²² Ingmar Gustafsson, *Fred och försvar i frikyrkligt perspektiv 1900-1921. Debatten inom Svenska Missionsförbundet* (Uppsala 1987); Hans-Krister Rönblom, *Frisinnade Landsföreningen 1902-1927 – Skildringar ur den liberala organisationsrörelsens historia i vårt land* (Stockholm 1929).

kammaren. Den förra förespråkade en *demokratisk* linje med majoritetsval till andra kammaren enligt engelsk modell. Det förutsattes sedan att en folkvald vänstermajoritet i andra kammaren på sikt skulle kunna manövrera ut första kammaren. Den senare förespråkade en *kon-servativ* linje med proportionella val, där de välbärgade och bildade grupperna i samhället skulle garanteras ett fortsatt inflytande över politiken. Garantier som föreslogs var: bevarandet av första kammarens ställning, första kammarens mer eller mindre bibehållna konservativa karaktär (begränsad rösträtt efter inkomst och egendom), ordentlighetsstreck också för röstberättigade till andra kammaren (krav på fullgjord värnplikt och erlagd skatt) och bevarandet av personlig kungamakt (framgick implicit, sällan direkt uttalat). Naturligtvis förelåg också en mängd alternativ till de huvudlinjer som här skisserats, antingen mer radikala eller, vanligare, olika förslag till kompromisser utifrån ovannämnda huvudlinjer. Den linje som slutligen segrade 1907 var den konservativa som dock tvingats göra betydande kompromisser för att få med sig en majoritet i andra kammaren. Förenklat innebar denna reform: allmän rösträtt för män till andra kammaren, proportionella val, ordentlighetsstreck, antalet röster vid kommunala val begränsades till 40 (40-gradiga skalan), valbarhetscensus sänktes till första kammaren och arvode infördes.

Denna rösträttsreform antogs 1907 som vilande grundlag, bekräftades och antogs som gällande grundlag 1909 och tillämpades för första gången i riksdagsvalet 1911. Det råder delade meningar kring vad denna reform (som höjde antalet röstberättigade till ca 20% av befolkningen) egentligen innebar. Den vedertagna uppfattningen är att rösträttsreformen utgjorde det första steget mot demokrati, andra menar emellertid att den främst bör uppfattas som en ”avväjningsmanöver *mot* en radikal demokratisering”.²³

GÖTEBORGS STIFTS-TIDNING

GST välkomnar det reformförslag till allmän rösträtt som godkänns av riksdagens båda kamrar den 14 maj 1907. Man beskriver det som en stor framgång för den sittande regeringen Lindman och som ett tecken på dess duglighet. Ironiskt påpekas att det är en högerledd regering som drivit igenom denna liberala reform och inte liberalerna, deras förslag och ansträngningar beskrivs som blott ”halfmesyrer”.²⁴ Dock framgår en viss oro inför konsekvenserna av

---

²³ Som exempel på den senare uppfattningen, varifrån också citat är hämtat (s. 94), hänvisas till Lars-Arne Norborgs *Sveriges historia under 1800- och 1900-talen – svensk samhällsutveckling 1808-1998*. Förutom Norborg har jag även använt mig av Lars I Anderssons *Sveriges historia – under 1800- och 1900-talen* som underlag till min redogörelse för rösträttsreformen. Norborg 1995, s. 88-96; Andersson 2003, s. 88 ff.

²⁴ *GST* 17/5-1907, ”Allmän rösträtt.”

reformen, vilket bl.a. kommer till uttryck i det allvarsamma konstaterandet: ”Det är att hoppas att hvad som skedde den 14 maj 1907 skall lända Sveriges folk och land till lycka.”²⁵

GST uppmärksammar rösträttsreformens slutliga antagande 1909 med en utförlig artikel som noggrant redogör för reformens innehåll. Redogörelsen ger ett sakligt intryck med få värderande omdömen. Dock framgår det att man stödjer reformen som beskrivs som epokgörande: ”Den stora författningsreform som i onsdags antogs af riksdagens båda kamrar är af en så genomgripande betydelse, att i jämförelse därmed äfven ståndsrepresentationen afskaffande 1865-66 träder i skuggan.”²⁶

Inför det politiska valet i september 1911 då den nya rösträttsreformen för första gången på allvar prövas driver *GST* en opinionsbildande linje till förmån för Allmänna Valmansförbundet (högerpartiet). Man tar skarpt avstånd från vänstern, både det socialdemokratiska och det liberala partiet. I en förstasides artikel från den 25 augusti 1911 redogör signaturen J. G. L. för tidningens uppfattning i valdebatten.²⁷ Avgörande är politikernas inställning till kyrkans och kristendomens ställning i samhället. Socialdemokraterna avfärdar J. G. L. som direkt religionsfientliga emedan de avser avskaffa statskyrkan och kristendomsundervisningen i skolan. Liberalernas tystnad i religionsfrågan ser han som ett skrämmande tecken på deras underfallenhet gentemot socialisterna. Deras argument, att det är religionens helighet som hindrar dem från att dra ner frågan till politisk agitation, menar han bara fördunklar deras bakomliggande uppfattning att statslivet inte har med kristendomen att göra. Men J. G. L. nöjer sig inte med att kritisera de politiska motståndarlägren utan riktar även internkritik mot det parti han själv stödjer. Också de konservativa, menar han, har i många fall försummat den för samhället så avgörande kristendomsfrågans och nöjt sig med att ta med den som en programpunkt bland andra.²⁸

---

²⁵ *GST* 17/5-1907, ”Allmän rösträtt.” *GST* tar upp rösträttsfrågans lösning också i numret från den 24/5 där man i artikeln ”Pressen om rösträttsreformen” citerar kommentarer från tidningarna *Vårt Land*, *Norrköpings Tidningar*, *Nya Dagligt Allehanda* och *Aftonbladet*. Samtliga utdrag uttrycker glädje över reformens godkännande och är positivt inställda till regeringens hantering av frågan. *GST* 24/5-1907, ”Pressen om rösträttsreformen.”

²⁶ *GST* 12/2-1909, ”Rösträttsförslagets slutliga antagande.” I slutet av artikeln kommenteras också reformen och då framgår tydligt tidningens omdöme. Motståndarna till reformen anklagas för dubbelspel då de röstat ja men argumenterat för nej, vilket *GST* menar avslöjar deras illvilliga avsikter: ”Hvarför mena de nej? För stridens skull, den kära striden, som de snart åter skola börja.”²⁶ *GST* tar klar partipolitisk ställning för högern men överlåter slutdomen åt Sveriges folk: ”Vårt parti har röstat ja för fredens skull. Icke för att inhösta en politisk vinst; det är tvärtom högern som får betala krigskostnaderna. Sveriges folk, som nu vinner sin fulla medborgarerätt, skall döma mellan fredens och stridens parti, då det en gång faller sin slutdom öfver det som skedde den 10 februari 1909.” *GST* 12/2-1909, ”Rösträttsförslagets slutliga antagande.”

²⁷ *GST* 25/8-1911, ”Några reflektioner med anledning af den pågående valstriden.”

²⁸ J. G. L:s slutsats, som är representativ för *GST*:s allmänna hållning, lyder ändå: ”Vi, som vilja arbeta för vårt folks kristliga fostran och utveckling, höra dock hän på den konservativa sidan; vi anse oss förpliktade att rösta på det konservativa eller moderata partiets män och vilja af alla krafter stödja vår nuvarande regering. Men vi önska då ock, att de konservative ibland oss, och icke minst de ledande männen, måtte låta kristendomen stå icke

GST utgör likväl inför detta val i det närmaste ett partiorgan för Allmänna Valmansförbundet.²⁹ Man upplåter inte bara sina spalter för partiets officiella annonser utan uppmanar själva sina läsare att rösta på högern.³⁰

När valresultatet visar på framgång för vänstern och tillbakagång för högern ger reaktionerna i *GST* förstås uttryck för besvikelse, men också för självrannsakan.³¹ Eftersom man är övertygad om sin i grunden ”rättvisa sak” ser man i nederlaget inte bara mörker utan också en möjlighet till ett genomgripande uppvaknande hos folket: ”Kanske måste vårt folk böjas djupt ner i stoftet, innan det kommer till inseende af sin gång på syndens bana. De pågående valen tyda på detta, men måtte då alla som se, i bön och arbete träget söka hjälp, där den är att finna. Kanske så dessa nederlag lända till gagn, ty äfven det onda måste tjäna den stora saken till godo.”³² Men även om man i *GST* kan skymta framtidshopp är pessimismen mer tongivande. Intressant nog ändrar man t.ex. uppfattning om rösträttsreformen. I en ledande artikel från den 6 oktober beskrivs den som en avgörande orsak bakom nederlaget. Och skulden tillskrivs en ”icke kristlig höger”:

Därför har den [den icke-kristliga högern] kunnat utan tvångsmål släppa de omogna 24 åringarne till valurnan och genom införande af den proportionella valmetoden fastslagit den grundsatsen, att alla åskådningar och partier äro berättigade att delta i lagstiftningen, hvilket sistnämnda är lika oförnuftigt, som att likställa rättorna, hvilka underminera huset, med husfolket. Att hjälpa sådana samhällsrättor, som socialisterna till styret, skulle aldrig fallit medborgare med kristlig åskådning och kristligt sinne in.³³

Vidare ifrågasätts i artikeln hela det demokratiska projektet. *GST* hävdar att den så kallade ”likställigheten” lätt slår över i en omvälvning där de ”...lägsta och råaste samhällslagren komma ofvanpå och börja ett regemente af ’våld, våld, orätt och tyranni’, mot hvilket den

---

blott såsom en punkt på programmet utan ock bli en makt i dess politiska åskådning och offentliga uppträdande.” *GST* 25/8-1911, ”Några reflektioner med anledning af den pågående valstriden.”

²⁹ *GST* tog som sagt öppet ställning för Allmänna Valmansförbundet. T.o.m. ett slags förtäckta hot om Guds kommande dom förekommer i den intensiva valagitationen: ”Må alla kyrkans och fosterlandets vänner känna det stora ansvar de ådraga sig, genom liknöjdhet och försummelse att utöfva sin röstplikt! De skola för hvad de då låta komma sig till last, stå i ansvar för det kommande.” *GST* 8/9-1911, ”Riksdagsmannavalet idag.”

³⁰ I numret från den 1 september återfinns följande uppmaning under rubriken ”Hvar man göre sin plikt!”: ”Den tredje sept. äger för första gången val rum enligt de nya bestämmelserna och med den betydligt utvidgade valmanskåren. Det gäller då för alla fosterlandets och kyrkans vänner att till det yttersta anstränga sina krafter för att föra sin sak fram till seger. Ingen får vara ljum, ingen ligkiltig, alla måste göra sitt bästa!” *GST* 1/9-1911, ”Hvar man göre sin plikt!”

³¹ Förklaringen bakom förlusten återfinner *GST* dels i motståndarnas förmåga att framstå som de förtrycktas försvarare, dels i det egna partiets brist på visioner och moral: ”För att högern skall kunna täfla med vänstern, måste också den våga mera af tid och intresse, ja, den bör gripas af hänförelse för en rättvis sak.” *GST* 29/9-1911, ”Riksdagsvalen.”

³² *GST* 29/9-1911, ”Riksdagsvalen.”

³³ *GST* 6/10-1911, ”Riksdagsvalens orsak och verkningar.”

förra 'herremaktens' öfvergrepp varit en barnlek". Det självklara historiska exempel som hänvisas till är franska revolutionen.³⁴

I följande veckas nummer – då den nya liberala ministären tillträtt – återfinns en utförlig artikel på första sidan som utvärderar det som skett under rubriken "Några reflektioner med anledning af valresultatet och regeringsskiftet".³⁵ Även här dras slutsatsen att valresultatet är en följd av den utvidgade rösträtten emedan "kroppsarbetarna" som nu fått rösträtt "i allmänhet höra socialisterna till".³⁶

Sammanfattningsvis kan konstateras att *GST* initialt gav sitt stöd till rösträttsreformen men att stödet avsevärt avtog och sedan förbyttes i avståndstagande efter att de politiska konsekvenserna i form av regeringsskifte blivit uppenbara.³⁷ Att frågan om allmän rösträtt väckte sådant intresse har rimligen sin bakgrund i *GST:s* politiska profil. Eftersom rösträttsfrågan redan då den behandlades var en stor politisk fråga, och än mer skulle få avgörande politiska konsekvenser, är de täta kommentarerna i *GST* föga överraskande.³⁸ Också ställningstagandet, först för och sedan, efter valet, emot reformen förefaller naturligt mot bakgrund av att man så starkt tog parti för högern.³⁹ Intressant är dock att notera att lojaliteten mot partiet inte var självklar (efter valförlusten riktades kritik mot högern). Framst tycks det varit "hotet" från vänstern

---

³⁴ *GST* 6/10-1911, "Riksdagsvalens orsak och verkningar."

³⁵ *GST* 13/10-1911, "Några reflektioner med anledning af valresultatet och regeringsskiftet."

³⁶ Dock antyds att många av de liberala väljarna förts bakom ljuset och i själva verket varit omedvetna om vilken samhällslära de tagit ställning för. Det man framförallt fruktar är att liberalerna, med stöd av socialdemokraterna, kommer undergräva kristendomens ställning och kungamakten. *GST* försvarar t.ex. kungamakten mot vad man uppfattar som radikal parlamentarism med följande ord: "Vi germaner behöfva konungamakten, och en stark sådan. Vi behöfva höfdingar att samlas kring. Konungen skall vara den själfskrifne höfdingen. Och får han ej vara det, blir det i stället partihöfdingar. Låt oss då få behålla vår konung och slippa partihöfdingarne. Vi hafva ock oss lärt af vår historia, att en konung både skall hafva myndighet och göra bruk däraf." *GST* 13/10-1911, "Några reflektioner med anledning af valresultatet och regeringsskiftet."

³⁷ I en programanmälan för nya prenumerationer inför 1912 – alltså efter regeringsskiftet – redogör man från redaktionens sida för hur tidningen förhåller sig politiskt. Där framgår en tydlig politisk hemort men också en återhållsamhet mot att identifieras med *ett* politiskt parti: "På det politiska området vore det önskvärdt att kunna uppställa ett kristligt-socialt program. Men den praktiska politiken gör det ännu nödvändigt, att man åtminstone vid valtillfällen ansluter sig till ett förhandenvarande politiskt parti. Erfarenheten lär, att det är från vänsterhåll angreppen mot kristendomen och kyrkan bruka komma; det liberala programmets fras 'skolans ställning under sakkunnig lekmannaledning' döljer illa dess syfte att få bort svenska kyrkans inflytande på skolväsendet. Och den antikristiska tonen i vänstertidningarna, ej minst i våra bygder, talar ett språk, som är tydligt nog. Däremot visar man på högerhåll mera förståelse för kristendomens betydelse och vill värna om sambandet mellan kyrkan, skolan och folklivet öfverhufvud." *GST* 8/12 1911, "Göteborgs Stifts-Tidning 1912."

³⁸ Oscar Hörmander bekräftar i sin studie *Schartauanismen och samhället* att det fanns ett starkt politiskt intresse hos *GST*: "Stiftstidningen hade inte bara en allmänt konservativ förankring, orsakad av och förenad med dess fixering kring den rena evangeliska läran och den svenska stormaktstidens politiska ideal. Den visade också en stark benägenhet att ta ställning till den egna tidens politiska frågor. Framst skedde det vid tillfällen då politiska val förestod." Hörmander 1980, s 178.

³⁹ Lenhammar bekräftar *GST:s* politiska profil genom att redovisa att det i redaktionens programförklaring från 1907 uttryckligen står att "i.../ tidningen vill motarbeta socialism och liberalism", detta utifrån deras "svenska evangeliskt-lutherska grund". Lenhammar 1981, s. 25.

som motiverade ställningstagandet för högern. Detta förklarar i varje fall delvis hur man först kunde försvara en reform som man sedan ifrågasatte. Andra förklaringar bakom *GST:s* skeptiska hållning i rösträttsdebatten anas i tidningens allmänna misstro mot folkviljan.⁴⁰ En motsvarande misstro märks också i den inomkyrkliga debatt där *GST* tar klart avstånd från lekmanpredikan och kyrkliga ungdomsföreningar.⁴¹ Det är inte orimligt att koppla denna misstro till en mer grundläggande uppfattning om att ledar- och ansvarsfördelningen i såväl kyrka som samhälle bör avgränsas och förbehållas vissa.

FÖRSAMLINGSBLADET

Under perioden 1907-11 skrev C. Fr. Lundin *Församlingsbladets* politiska månadsöversikter. Han kom att och prägla tidningens rapportering och kommentering av den politiska utvecklingen. Lenhammar beskriver denne Lundin som mycket högerorienterad och gammalkyrklig, varav åtminstone det förra snart bekräftas vid en genomläsning av månadsöversikterna.⁴²

Det framgår tydligt att C. Fr. Lundin hyste starka sympatier för den högerledda ministären Lindman. I samband med rösträttsfrågans avgörande i riksdagen ställs regeringens och statministerns ”förtroendevinnande och energiska uppträdande” mot ”de liberal-sociala partiledarnes in i sista stunden fullföljda krokbenpolitik”. Han beskriver frågan om rösträttsreformen som ett avgörande prov för samlingen kring det ”gemensamma fosterlandets grund”. Att reformen trots ”krokbenpolitiken” lyckas genomdrivas ser han som en stor framgång och som ett bevis på den sittande regeringens ”duglighet och kraft”.⁴³ De främsta framstegen med reformen är, enligt Lundin, att ”minoriteternas rätt blivit häfdad och därmed vårt statsskick fastare än förr grundats på rättfärdighetens klippa” samt att ”stora lager af vårt folk, som hittills känt sig uteslutna och därför missnöjda /.../ blivit erkända som myndiga medborgare”. Lundin hyser stora förhoppningar inför framtiden med tanke på ”/.../ den politiska mognad,

---

⁴⁰ I sammanhanget bör dock viss försiktighet i slutsatserna företas så att inte *GST:s* politiska hållning kring 1910 utan vidare identifieras eller förväxlas med den som senare intogs under 30- och 40-talen och som bl.a. Ingmar Brohed redogör för i *Sveriges kyrkohistoria 8 – Religionsfrihetens och ekumenikens tid*: ”I politiska frågor ställde den [*GST*] sig totalt avvisande mot socialism och kommunism samtidigt som den var antidemokratisk och antiparlamentarisk och därför kunde uttrycka beundran för Hitler som person, för Tyskland och utvecklingen där i allmänhet.” Brohed 2005, s. 172.

⁴¹ Lenhammar 1981, s. 26.

⁴² Lenhammar 1981, s. 37. Tergel nämner en viss ”C. F. Lundin”, som knappast kan vara någon annan än den vi söker. Denne Lundin sägs ha varit historiker och lärare vid Fjellstedtska skolan, kontaktman med studenterna, och en ”drivande kraft i församlingsrörelsen”. Denna församlingsrörelse i Uppsala som var särskilt verksam kring unionskrisen 1905 var, enligt Tergel, mycket intresserad av samhällsfrågor och politik och utgjorde ett forum där dessa frågor kunde behandlas utifrån en kristen synvinkel. Tergel 1969, s. 125.

⁴³ *Församlingsbladet* 31/5-1907, ”Maj.” Inför beslutet i rösträttsfrågan uppmanar Lundin till daglig bön för riksdagen, efter manar han till tacksägelse över det som skett. *Församlingsbladet* 3/5-1907, ”April”; *Församlingsbladet* 31/5-1907, ”Maj.”

som i stort utmärker vårt folk /.../” och tror att ”/.../ känslan af det gemensamma fosterlandet skall tränga djupare ner”.⁴⁴

Rösträttsfrågans lösning refereras också till i månadsöversikten för juni där den beskrivs som ”epokgörande”.⁴⁵ Angående det ovanligt goda samarbetet mellan riksdag och regering i en så avgörande fråga uttrycker Lundin sin förundran: ”Säkerligen finnes ingen representation i världen om hvilken sådant kan sägas, mer än den svenska.” I samma månadsöversikt framgår, vid sidan av det varma välkommandet av rösträttsreformen, en rojalistisk hållning. Växelverkan mellan kung och folk konstateras vara stark men det vore ”glädjande, om känslan af samhörighet blefve mera lefvande”. Även om Lundin inte går in på några orsaker menar han att banden av sympati och aktning mellan kung och folk ”betänkligt slaknat”, något som föranleder honom att rikta följande ”samvetsfråga” till läsarna: ”har jag *af hjärtat* bedit för vår konung och hans hus, samfällt med församlingen och enskildt?”⁴⁶

Om det vilande rösträttsförslagets definitiva antagande 1909 skriver C. Fr. Lundin: ”Den 10 febr. 1909 torde komma att stå som en märkesdag i Sveriges historia, ty då antogs definitivt det hvilande *rösträttsförslaget* och därmed den största förändring i vårt samhällsskick som skett sedan 1865, många anse sedan 1809.”⁴⁷ Förutom en mycket kortfattad redogörelse för reformens innebörd kommenteras inte händelsen ytterligare.

Det första valet utifrån de nya rösträttsreglerna 1911 får stort utrymme i månadsöversiktterna för både september och oktober. Sympatierna för högern präglar framställningarna. Valresultatet beskrivs först som en ”smärtsam öfverraskning” men senare, vid närmare eftertanke, som något ”naturligt”. Orsakerna bakom högerns nederlag förklaras vara flera. Främst, menar Lundin, handlar det om att högern arbetar för det allmännas intresse medan vänstern ”främst tillgodoser de enskilda”. Vänstern ger löften om fördelar ”medan högern måste framställa kraf”. Ett sådant vänsterlöfte som nämns är ”ökadt inflytande för ’folket’”.⁴⁸ Lundin kritiserar också det egna högerpartiet. Främst handlar det om partiprogrammets brist på ”ide-

---

⁴⁴ *Församlingsbladet* 31/5-1907, ”Maj.”

⁴⁵ Förtjänsten tillskrivs riksdagen och en återblick på denna fyller enligt Lundin ”... hjärtat med tacksam glädje och fosterländsk stolthet”. Omdömet är entydigt: ”På nästan alla samhällslifvets områden har 1907-års riksdag fattat beslut, som genom sin ungdomliga tillförsikt, för att inte säga djärfhet, välgörande sticka af mot den gubbtaktiga betänksamhet, som vi länge hyllat som högsta statsmannavishet.” *Församlingsbladet* 28/6-1907, ”Juni.”

⁴⁶ *Församlingsbladet* 28/6-1907, ”Juni.”

⁴⁷ *Församlingsbladet* 5/3-1909, ”Februari.”

⁴⁸ Lundin anför ytterligare en rad orsaker. En förklaring är att själva namnen ”liberal”, ”frisinnad”, ”arbetarevän” o.s.v. har en positiv klang som talar till människors ”instinkt”, vilket kontrasteras mot ”på skäl grundadt omdöme”. Lundin påpekar sarkastiskt i anslutning till detta ännu ett, och motsvarande, skäl bakom högerns förlust: ”Det finns nog äfven många, som af instinkt äro konservativa, men detta visar sig ofta blott däri, att de äro för tröga att infinna sig valurnan: det går nog bra ändå.” Ytterligare ett skäl som anförs är ”den svenska afundsjukan” som inte får ro förrän hon dragit ner den ”som vågar höja sig över mängden [syftande på Lindman]”: ”Härtill kommer Lindmans oförlåtliga synd i liberalernas ögon att ha löst rösträttsfrågan, som de mena sig ha ensamrätt till.” *Församlingsbladet* 6/10-1911, ”September.”

ell storslagenhet”, dåliga associationer till makt, rikedom och dekadens samt att det finns skäl att tvivla på ”uppriktigheten af dess fosterländskhet”.⁴⁹

I månadsöversikten för oktober månad kommenterar Lundin den ny tillträdde liberala regeringen Staaff. Föga överraskande är kommentarerna ensidigt kritiska. I samband med att Lundin beklagar sig över det ”principrytteri” som han fruktar hos den nya regeringen nämner han liberalernas krav på parlamentarism. Rösträttsreformen berörs endast i anslutning till Staaffs krav på att upplösa 1:a kammaren (dvs. fullständigt förnya sammansättningen av ledamöter, vilket annars skulle ske successivt över flera år), något som Lundin beskriver som otålig maktfullkomlighet. En demokratisering av 1:a kammaren var ju redan påbörjad genom rösträttsreformen från 1907.⁵⁰

Församlingsbladet rapporterar genom C. Fr. Lundins månadsöversikter kontinuerligt för den stora rösträttsreformen 1907-11. Det förhållandevis lilla spaltutrymme som Lundin förfogar över upplåter han åt både neutral rapportering och personlig kommentering. Särskilt det sistnämnda präglar dock artiklarna. Utifrån politiska ställningstaganden – ofta förankrade i högern – bedömer Lundin det som sker i det civila samhället. Följaktligen tar han ställning för rösträttsreformen som beskrivs som en stor framgång både för Sverige och, vilket ofta kommenteras, för den högerledda regeringen. Utifrån samma politiska ståndpunkt beklagar han valresultatet 1911 men framställer det inte som en direkt följd av rösträttsreformen. Istället finner han andra skäl bakom förlusten, huvudsakligen motståndarnas framgångrika men förädiska propaganda, men också det egna partiets, mer eller mindre förtjänt, dåliga rykte och dess brist på övertygande framtidsvisioner.⁵¹

Varför *Församlingsbladet* överhuvudtaget rapporterar om rösträttsreformen 1907-11 får förutsättas ha sin bakgrund i ett allmänt intresse för samhällsfrågor såväl från redaktionens som från läsarnas sida. Däremot bör man vara försiktig med att hävda att kommentarerna och de politiska ställningstaganden som görs är direkta uttryck för tidningsredaktionens mening. Snarare bör de ses som Lundins personliga uppfattningar. Samtidigt kan inte förnekas att han måste ha åtnjutit redaktionens förtroende eftersom han tilläts ansvara för tidningens enda avdelning för politiska kommentarer. Att *Församlingsbladet* under denna tid präglades av en politiskt konservativ hållning är inte heller särskilt överraskande om man ser till dess rötter –

---

⁴⁹ Lundins egen slutsats är att de moraliska värdena kommer att bli utslagsgivande framöver i svensk politik: ”Det torde därför vara skäl att den svenska högern, vi högerfolk, företa en allvarlig själfrannsakan och ganska grundligt revidera vårt program och ej mindre vårt sätt att förverkliga det, som ensamt bör utgöra dess bärande grundtanke: fosterlandets bästa.” *Församlingsbladet* 6/10-1911, ”September.”

⁵⁰ *Församlingsbladet* 3/11-1911, ”Oktober.”

⁵¹ *Församlingsbladet* 6/10-1911, ”September.”

endast ett antal år tillbaka – som bilaga till den mycket konservativa, kyrkliga dagstidningen, *Vårt Land*.⁵² Att det fanns en kontinuitet bekräftas också av Harry Lenhammars studie som visar på att tidningens innehåll inte nämnvärt förändrades i och med att den 1904 blev självständig från *Vårt Land*.⁵³

VÅR LÖSEN

Vår Lösen uppstår under just den tid då rösträttsreformen genomfördes. Det första numret utkommer i januari 1910 då besluten om reformen redan är framlagda och slutgiltigt antagna. Redaktionen är dock i full verksamhet då den nya rösträttsreformen för första gången skall tillämpas i val 1911.

Vår Lösen tar redan från början avstånd från partipolitiken. I februari-mars 1911 klargör man i ett par ledande artiklar under rubriken ”Riksdagen och de kyrkliga frågorna” sitt partipolitiska oberoende. Om den kristna ungdomsrörelse man själv företräder förklaras:

Blott genom att hålla sig fri från all politik kan den utföra sin stora, äkta politiska gärning. Ej att värfva rekryter för ett visst politiskt ideal skall vara syftet, utan att fostra kristna personligheter med hjärta för folkkyrkans eget oändligt vida och djupa ideal – Sveriges folk, ett Guds folk – fostra dem för alla partier, från den yttersta högern ända till socialismen. Tanken skall synas de flesta djärf, många anstötlig. Men hvad är den annat än en sida af folkkyrkans egen tanke?⁵⁴

Strax efter det i svensk press mycket uppmärksammade och omdiskuterade regeringsskiftet i september 1911 publiceras i *Vår Lösen* en ledande artikel under rubriken ”Vid systemskiftet”. Redan i öppningsorden hävdas en opartisk hållning: ”Att bedöma den avslutande valstriden och systemskiftet ur politisk partisynpunkt är icke vår sak. Vi veta, att kristna människor af full öfvertygelse stå anslutna till olika partier, och vi ha mer än en gång uttalat som vår mening, att kyrkliga gärningar kunna göras under motsatta baner.”⁵⁵ Däremot ser *Vår Lösen* som sin uppgift att genom ”opolitiska reflexioner” bedöma samhällsfrågorna utifrån ”etiska och kristna synpunkter”. Sedan följer en kritisk granskning av hur religionsfrågan hanterats i valdebatten. Omdömet är överlag negativt och drabbar samtliga inblandade partier.⁵⁶ Den slutgil-

---

⁵² Lenhammar 1981, s. 102-107.

⁵³ Lenhammar drar följande slutsats utifrån sitt forskningsresultat: ”I stort sett har innehållet i årgång 1904 samma karaktär som tidigare. Frigörelsen från *Vårt Land* betydde sålunda inte några genomgripande förändringar. Den största förändringen låg i att det uppbyggliga stoffet ökat.” Lenhammar 1981, s. 36.

⁵⁴ *Vår Lösen* 1/3-1911, ”Riksdagen och de kyrkliga frågorna. II.”

⁵⁵ *Vår Lösen* 16/10-1911, ”Vid systemskiftet.”

⁵⁶ Socialdemokraternas programpunkt ”religionen en privatsak” avslöjar, enligt artikeln, vid närmare granskning av deras manifest ”den i dessa kretsar så hemmastadda antireligiösa stämningen”. Samtidigt menar man sig med intresse följa den ”egendomliga utveckling” som pekar mot ett närmande mellan socialdemokrati och kristendom. Liberalernas ”generösa” försvar av ”samvetsfrihetens förverkligande” menar *Vår Lösen* förnekar kristendomens faktiska betydelse som ”mångfaldigt ingripande samhällsfaktor”. Högern å andra sidan erkänns förvisso ha lyft fram kristendomens inflytande i samhället som en viktig programpunkt men samtidigt missbrukat denna ”såsom partislugard”. *Vår Lösen* 16/10-1911, ”Vid systemskiftet.”

tiga bedömningen präglas dock av tillförsikt, men också av uppmaning till moralisk resning. Liberalerna kommer förhoppningsvis visa större prov på ansvarsmedvetande än de hittills gjort och högers mans maning till ”sträng saklighet i oppositionen” bådär gott enligt *Vår Lösen*. Med en avslutande uppmaning vill man betona den personliga attitydens avgörande betydelse, också i politiken: ”Den som jag tror på, hjälper jag blifva ärlig; den som jag misstror, blir gärna en lögnare.”⁵⁷

I den ledande artikeln ”Vid systemskiftet”, som just refererats, nämns inte närmare hur man ser på rösträttsreformen. Ämnet berörs emellertid några månader senare, i januari 1912, under rubriken ”Demokratins genombrott”. Artikeln ger uttryck för en avvaktande, kritisk eftertänksamhet. ”Genombrottet” borde ”vara ett glädjeämne” men enligt *Vår Lösen* har det ”/.../ skett under förhållanden, som icke kunna enbart glädja fosterlandsvännen”.⁵⁸ *Vår Lösen* sammanfattar det som karaktäriserar den ”ande, som nu sväfvär öfver de frigjorda vattnen”. Först och främst nämns den ”parti- och idéegoism”, som man menar uppträder i form av splittring både inom och mellan partier utifrån ”oräkneliga privatmotiv”. Detta beskrivs som: ”demokrati i ordets sämsta mening. Det är den plebejiska synpunkten: vår röst har ett värde, vi sälja den – så dyrt som möjligt”. Ett annat kännetecknen ”är det pinsamma förenkladet af problemen”, som man menar ofta uttrycker sig i ”afsiktliga förvrängningar af motståndarens mening”.⁵⁹ Utifrån dessa iakttagelser påpekar *Vår Lösen* ”/.../ att demokratin fordrar som sitt nödvändiga komplement uppfostran och en stark inifrån sammanhållande makt”. Att detta saknas gör ”demokratins genombrott så djupt vemodigt” men samtidigt ”så förpliktande”.⁶⁰ *Vår Lösen* menar att kyrkan här har ett särskilt ansvar för, men också goda förutsättningar, att forma demokratin.⁶¹

Sammanfattningsvis kan sägas att *Vår Lösen*s kommentarer till rösträttsreformen och dess verkningar avspeglar ett starkt intresse. Detta är föga förvånande med tanke på *Vår Lösen*s allmänna engagemang i samhällsfrågor men kan också förstås utifrån tidskriftens vilja att

---

⁵⁷ *Vår Lösen* 16/10-1911, ”Vid systemskiftet.”

⁵⁸ *Vår Lösen* 15/1-1912, ”Demokratins genombrott’.”

⁵⁹ Exempel på detta som nämns är högers beskyllning av liberalerna för att vilja ta jorden från bönderna och vänsterns slagord i försvarsfrågan. *Vår Lösen* 15/1-1912, ”Demokratins genombrott’.”

⁶⁰ Därefter följer en längre utläggning utifrån begreppen demokrati och det allmänna prästadömet. Kortfattat går resonemanget ut på att både demokratin och det allmänna prästadömet riskerar att leda till diktatur om inte ”evangelii förkunnelse ständigt hos individen /.../” håller både ”/.../ ansvars- och värdekänslan vid lif”. Annars får massans kultur övertaget, vilket både hotar prästen, som kan frestas att bli ”massans tjänare”, och den enskilde individen, som endast genom Kristus blir frälst från ”uppgående i massan”. Kyrkan, enligt denna artikel, får därför en än mer avgörande roll i en demokrati emedan hon fostrar och bemyndigar det allmänna prästadömet – ”Sveriges folk” – och låter det ”gå fram i skilda hopar och dock känna sig som bröder”. *Vår Lösen* 15/1-1912, ”Demokratins genombrott’.”

⁶¹ *Vår Lösen* 15/1-1912, ”Demokratins genombrott’.”

verka för ”kristlig-nationell samling”.⁶² Emedan tidskriften inte kom ut förrän 1910 kan vi endast undersöka reaktionerna på det första ”demokratiska” valet 1911 och inte den föregående processen i riksdagen. *Vår Lösen* uttrycker en viss oro för att det demokratiska valet skall missbrukas av själviska intressen. Samtidigt uttrycks en förhoppning om att – under förutsättning att kyrkan tar sitt ansvar – demokratin kan leda till mycket gott, för såväl den enskilde som folket i helhet. Skälen bakom den avvaktande men samtidigt positiva inställningen till rösträttsreformen är säkert många. En del bottnar sannolikt i en uppriktig oro över folkets brist på mognad, en del andra i tron på att införandet av demokrati faktiskt förmår låta folket växa. Säkerligen påverkade också *Vår Lösens* anspråk på att utgöra ett konstruktivt inslag i samhällsdiskussionen att man ogärna fördömde politiska reformer. Liksom man skriver i det första numrets anmälan: ”Vi vilja samla ej till klagan, ej till verop öfver motståndare endast, ej heller i första hand till kamp mot något utan till kamp för något, till positiv, skapande kamp.”⁶³ Samtidigt framgår det, vilket Tergel också visar i sin avhandling, att unglyrkorörelsen avvisade en mängd uppfattningar, såväl politiska som dogmatiska.⁶⁴

De stod /.../ i direkt motsatsställning till den positivistiska-materialistiska grundsynen men också till den religiöst betingade klasskampsideologi, som ungsocialisterna företrädde. Den funktion, som unglyrkomännen tillmätte kyrkan i samhället, stred mot liberalernas principiella syn på den individuella religionsfriheten och socialdemokraternas uppfattning av religionen som privatsak samt liberalernas och socialdemokraternas syn på staten som allmän medborgarstat.⁶⁵

Men inte nog med det, unglyrkorörelsen kunde inte heller acceptera den ”konsekventa statskyrkligheten” där Svenska kyrkan framstod som en statsfunktion, ”staten organiserad för religiös verksamhet”. Unglyrkomännen menade att folkkyrkan måste vara förankrad hos folket.⁶⁶ Folkkyrkoidealet, skriver Tergel, var den ”/.../ förutsättning för förverkligandet av en svensk kristen kultur” som unglyrkorörelsen eftersträvade.⁶⁷ Detta resonemang speglar också *Vår Lösens* förhållningssätt i frågan om allmän rösträtt.⁶⁸

---

⁶² *Vår Lösen* 1/1-1910, ”Anmälan.”

⁶³ *Vår Lösen* 1/1-1910, ”Anmälan.”

⁶⁴ Som exempel kan nämnas att folkkyrkoprincipen krävde ett avvisande av den frikyrkliga uppfattningen om församlingen som uteslutande en troendegemenskap. På det politiska området uppstod också konflikt, emedan t.ex. hävdandet av den kristna kulturen och moralen, som oumbärlig utgångspunkt för hela samhällsprojektet, var oförenlig med socialisternas idé om de materiella villkoren som första premiss. Tergel 1969, s. 245 ff.

⁶⁵ Tergel 1969, s. 246 f.

⁶⁶ Som det står om *Vår Lösen* i anmälan från det första numret: ”Den /.../ vilja arbeta för svensk kristendom och kristen svenskhet.” *Vår Lösen* 1/1-1910, ”Anmälan.”

⁶⁷ Tergel 1969, s. 246.

⁶⁸ Den oro som trots allt märks efter det första demokratiska valet 1911 förklaras då enklast av en – utifrån folkkyrkotanken – inte obefogad rädsla. Nämligen fruktan för att kristendomen som självklar samhällsnorm, liksom mer konkret kyrkans roll som garant för folkets enhet och moraliska fostran, upplevdes allvarligt hotad efter regeringsskiftet.

SVENSKA MORGONBLADET

Utvecklingen inför avgörandet i rösträttsfrågan i maj 1907 bevakas noggrant av *SvM*. Dagligen avläggs rapporter. *SvM* stödjer varje pragmatiskt förslag som kan leda till en lösning. I en ledare från den 7 maj skriver man t.ex.: ”Finnes blott ’den goda vilja’, skall en tillfredställande utgång förvisso nu uppnås”.⁶⁹ *SvM* är angelägen om att frågan blir löst. Onsdagen den 8 maj skriver man under rubriken ”Folkets röst”: ”/.../ må riksdagens ledamöter dock ha klart för sig, att Sveriges folk nu af dem kräfver en lösning af rösträttsfrågan.”⁷⁰ Den 10 maj lyder ledarens rubrik: ”Må det lyckas!”⁷¹

Alla som ifrågasätter reformen, oavsett politisk hemvist, kritiseras. Det märks en frustration över alla de riksdagsmän – konservativa, liberaler eller socialdemokrater – som försöker hindra förslaget antagande.⁷² Även i kommentarerna till riksdagsdebatten märks kritik. Inte minst liberalerna med Karl Staaff i spetsen ifrågasätts. *SvM* instämmer med högerpolitikern Kjellén som: ”/.../ betecknade den Staaffska positionen som ’rent reaktionär’ i jämförelse med regeringsförslaget och uttalade med mycken fog sin förvåning öfver de liberale ledarnes principrytteri, som skymde bort för deras blick det faktum, att det var deras egna idéer, som nu hölle på att segra.”⁷³ Annars är glädjen stor över att en uppgörelse i rösträttsfrågan äntligen uppnåtts.⁷⁴ Särskilt hyllas första kammaren som, med stor majoritet, röstat för rösträttsförslaget trots illavarslande ”patentpatriotiska” anföranden. Första kammaren kallas t.o.m. ”svensketens värdige representation” och anses nu ha gjort sig förtjänta att få fortleva till ”fosterlandets gagn”. Samtidigt antyder ledaren ett bakomliggande motiv: ”Första kammaren offrade sig själf för att lefva.” *SvM* ser ljus på framtiden: ”Gud ske lof att vi nu få begynna arbeta, i stället för att kifvas.”⁷⁵

SvM uttrycker besvikelse över liberalernas försök att hindra uppgörelsen.⁷⁶ Då rösträttsreformen väl antagits noterar *SvM*, med tillgjord förvåning, hyllningarna i den konservativa pressen, vilka kontrasteras mot den liberala och socialistiska pressens mer avvaktande reaktioner: ”Den beslutade representationsreformen är sannerligen så långt gående i demokratisk

⁶⁹ *SvM* 7/5-1907, ”Stockholm den 7 maj. Rösträttsbetänkandet på kamrarnes bord.”

⁷⁰ *SvM* 8/5-1907, ”Folkets röst.”

⁷¹ Ledaren avspeglar både förväntan och oro: ”Med hopp och oro emotser Sveriges folk resultatet af 1907 års rösträttsdebatter i riksdagen. Stunden är allvarlig. Må Guds, den Högstes, i sanning oförtjänta välsignelse hvila öfver land och folk och lagstiftande församling i dessa allvarsdigra ögonblick!” *SvM* 10/5-1907, ”Stockholm den 10 Maj. Må det lyckas!”

⁷² *SvM* 11/5-1907, ”Stockholm den 11 Maj. Rösträttsdebatterna. Det väger.”

⁷³ *SvM* 13/5-1907, ”Andra stridsdagen.”

⁷⁴ *SvM* 13/5-1907, ”Stockholm den 13 Maj. Uppgörelse!”

⁷⁵ *SvM* 13/5 1907, ”Stockholm den 13 Maj. Uppgörelse!”

⁷⁶ *SvM* 14/5-1907, ”Stockholm den 14 Maj. Skall uppgörelsen hindras?” Samtidigt noterar dock *SvM* glatt att en betydande del av den frisinna pressen inte följt Staaffs motståndslinje utan bejakat uppgörelsen i riksdagen. *SvM* 14/5-1907, ”Stockholm den 14 Maj. Skall uppgörelsen hindras?; De frisinnades omdöme.”

riktning, att det ej är på det hållet [det konservativa] jublet bör vara störst.” *SvM* fortsätter: ”Intet parti som sådant har skäl att jubla. Men alla sanna svenska inom skilda partier ha anledning att känna en liflig tillfredsställelse.”⁷⁷ *SvM* tar också upp de rykten och hot om att folket kommer att rösta för en upprivning av det antagna förslaget, till förmån för en mer radikal rösträttsrevision, i valet 1908. *SvM* beklagar denna typ av ”krokbenspolitik” och tror inte heller att den har folkligt stöd.⁷⁸

Det slutgiltiga antagandet av rösträttsreformen 1909 rörer stor uppmärksamhet i *SvM*, trots att utgången var självklar redan på förhand.⁷⁹ I ledaren från den 10 februari, alltså dagen för omröstningen i riksdagen, står det att ”/.../ vi lifligt hoppas och ha all anledning att förmoda /.../” att förslaget nu definitivt blir antaget.⁸⁰ Reformen, som i betydelse jämförs med ständsriksdagens avskaffande, framställs som ”omdaning af /.../ stor omfattning” och ”författningsrevision /.../ hvars betydelse ingen kan underskatta”. Detta bekräftar man genom en översikt av reformens omfattande implikationer på alla politiska nivåer. *SvM* betonar även reformens förankring i vänsterpolitiken: ”i icke oväsentlig mån är det vänsterns förtjänst att detsamma fått en så afgjordt demokratisk karaktär.” Utifrån detta förväntar man sig att de liberala skall bortse från alla ”partisynpunkter” och medverka ”/.../ till reformförslagets inskrifvande i vår grundlag”.⁸¹ Ledarkommentarerna dagen efter antagandet står under rubriken ”Det stora steget taget”. *SvM* redogör här för vad som ägt rum i riksdagen och påpekar att det redan från början rådde ”visshet om utgången” och att: ”Voteringarnes utgång uppvisade nära nog på pricken de siffror, som i går af oss förespåddes.”⁸²

Inför valet i september 1911, då den allmänna rösträtten för första gången ska tillämpas, ger *SvM* sken av att inta en partipolitiskt obunden inställning. Det uttrycks dock skarp kritik mot det liberala partiet. Särskilt kritiserar partiledaren Karl Staaff. I en ledare från den 28 augusti 1911 klandrar *SvM* Staaff för dennes agitation som tar sig uttryck i ”/.../ ett språk, som är fylldt af plumpa hånord, ett stridssätt, som är så långt ifrån nobelt, att det är helt enkelt uttryck för en allt annat än tilltalande personlig bitterhet”.⁸³ *SvM* söker förgäves den tidigare så allvarlige, sansade och värdige Staaff men finner en ”demagog” som ”/.../ hånar och

---

⁷⁷ *SvM* 15/5-1907, ”Stockholm den 15 Maj. Det slutliga afgörandet.”

⁷⁸ *SvM* 16/5-1907, ”Stockholm den 16 Maj. Resignation.”

⁷⁹ Den väntade utgången framgår klart av bedömningen som görs inför omröstningen i riksdagen: *SvM* 10/2-1909, ”Partierna och rösträttsfrågan.”

⁸⁰ *SvM* 10/2-1909, ”Stockholm den 10 Febr. En märkesdag i Sveriges historia.”

⁸¹ *SvM* 10/2-1909, ”Stockholm den 10 Febr. En märkesdag i Sveriges historia.”

⁸² *SvM* 11/2-1909, ”Stockholm den 11 Febr. Det stora steget taget.” I övrigt uppmärksammas och betonas rösträttsreformen som en historiskt avgörande händelse i detta nummer genom artikeln: *SvM* 11/2-1909, ”Tre märkesår i den svenska statsförfattnings historia. 1809-1865-1909.”

⁸³ *SvM* 28/8-1911, ”Stockholm den 28 aug. En politisk ryttmästare.”

begycklar sina motståndare på ett sätt, som är allt utom värdigt honom själf".⁸⁴ *SvM*:s kritik, kombinerat med antydningar om stöd för högerregeringen, möter dock motstånd. I en insänd artikel uttrycker *VP*:s redaktör Jakob Byström sin besvikelse:

På senare tiden har i Sv. Morgonbladet förekommit flere artiklar, som i konservativ riktning behandlat en del frågor /.../. Den underliggande meningen i dessa artiklar synes vara att mana de frikyrkliga att vid de nu förestående valen rösta med högerpartiet.⁸⁵

Byström riktar sig inte främst mot *SvM* utan mot en "framstående författare". Den han syftar på är P. P. Waldenström, som i sina artiklar "söker" att "/.../ så mycket som möjligt förringa de liberalas inlägg i religionsfrihetssträfvandena". Byström drar slutsatsen att detta måste vara "en bra otacksam frikyrklig" med tanke på allt som liberalismen gjort för de frikyrkligas fri- och rättigheter, vilka just de konservativa hindrat.⁸⁶ Tre dagar senare, tisdag den 31 september, kommer Waldenströms svar.⁸⁷ Han hävdar bestämt att det Byström anklagar honom för "inte är sant" av det enkla skälet att han aldrig sagt det som Byström påstår att han sagt. Waldenström hänvisar till sin egen artikel, den Byström ifrågasatt, och menar sig där ha hävdat att de frikyrkliga visst har de *gamla* liberalerna att tacka för mycket men inte de *nya*. De senares "icke-kristliga" tendenser ställer Waldenström i kontrast till högerns partiprogram som slår fast att "folkets uppfostran främjes och utvecklas på kristlig nationell grund".⁸⁸ Att man inte återfinner något ytterligare debattinlägg av Byström, samtidigt som Waldenström fortsätter att vara en flitig skribent i tidningen, avslöjar redaktionens sympatier. Det finns många exempel på att Waldenström stod *SvM* nära. Redan dagen efter publiceringen av Byströms debattinlägg refererar *SvM* ett av Waldenströms politiska föredrag, "anordnad af Allmänna valmansförbundet".⁸⁹ Waldenström för också fram sin egen politiska agitation i *SvM*.⁹⁰ Den 30 december samma år står han t.o.m. som upphovsman till tidningens ledare. Där bekräftar han också

---

⁸⁴ Man ber läsarna att jämföra Staaffs senaste tal med statsministerns för att få perspektiv. *SvM* fullföljer dock inte jämförelsen med statsminister Lidman utan nöjer sig med att exemplifiera sina påståenden om Staaff utifrån dennes tal. *SvM* 28/8-1911, "Stockholm den 28 aug. En politisk ryttmästare."

⁸⁵ Jakob Byström var både liberal riksdagsman och redaktör för *VP*. Byström, Jakob, "De frikyrkliga och valen.", *SvM* 28/8-1911.

⁸⁶ Byström håller inte heller med "en annan känd författare", sannolikt J. Norberg, om att de frikyrkliga "/.../ ha så stor religionsfrihet, att vi icke behöfva gå med reformpartiet". Byström, Jakob, "De frikyrkliga och valen.", *SvM* 28/8-1911.

⁸⁷ Waldenström, Paul, Peter, "De frikyrkligas tacksamhetsskuld till liberalerna. Sv. till red. B.", *SvM* 31/8-1911.

⁸⁸ Waldenström, Paul, Peter, "De frikyrkligas tacksamhetsskuld till liberalerna. Sv. till red. B.", *SvM* 31/8-1911.

⁸⁹ *SvM* 29/8-1911, "Politiskt föredrag af lektor Waldenström."

⁹⁰ Bl.a. i en artikel från den 13 september under rubriken "Vårt fosterlands försvar". Waldenström går här till attack mot den självförrädiska snålhet som visar sig i angreppen på den sittande högerregeringens satsningar på försvaret. Waldenström konstaterar ironiskt: "Man må vara glad, så länge försvaret bara kräver penningar. Den dag kan komma, då det kräver medborgares lif och blod i tusental." Waldenström, Paul, Peter, "Vårt fosterlands försvar." *SvM* 13/9-1911.

själv sin särställning: ”Då jag nästan kan räkna mig som en af Eder tidnings redaktörer /.../”.⁹¹

Vid tiden för valet 1911 framgår att *SvM* sympatiserar med högerpartiet. Därför beklagar man sig också över att de moderatas förslag på riksdagskandidater så föga beaktat ”/.../ de frikyrkliges rimliga och berättigade kraf”. Förvisso skriver *SvM* att den frikyrkliga valmanskåren skall göra sina krav gällande ”inom de respektive politiska partierna”, liksom man konstaterar att Byström, såsom ”frikyrkligt namn”, kommer att erbjudas plats på det liberala partiets listor. Men samtidigt visar *SvM* vartåt man lutar då man konstaterar att det ”/.../ moderat valprogrammet ådagalägger ju intresse för de kristliga sträfvandena /.../”.⁹² Av dessa skäl stöder *SvM* den frikyrklige, grosshandlare Stockmans, kandidatur för Allmänna valmansförbundet i Stockholm.⁹³ I en ledare som redogör för situationen över de pågående valen i Stockholm uttrycks oro över att socialisterna skall skörda allt för stora framgångar. Underförstått förstås detta mot bakgrund av rösträttsreformen. *SvM* fruktar att socialisterna är mer röstbenägna än de borgerliga: ”Att socialisterna till hvarenda man komma att möta upp vid valurnan, kan man vara öfvertygad om. Borde icke häri ligga en maning för de borgerliga väljarne att göra sammaledes?”⁹⁴ På valdagen i Stockholm den 22 september uppmanar ledaren läsarna att fullgöra sin valplikt, detta särskilt emedan den nya rösträttsreformen inneburit att partierna ges representation i riksdagen ”/.../ allt efter deras styrka bland folket”.⁹⁵

Högerns förlust, och orsakerna bakom denna, kommenteras inte, som i *GST* och *Församlingsbladet*. *SvM* förhåller sig avvaktande till den nya regeringen och erkänner t.o.m. ”/.../ att den nya ministären ger intryck af ganska mycken personlig duglighet och handlingskraft”, även om man är tveksam till vissa inslag.⁹⁶ Redan den 10 oktober uppdragas dock tendenser som kraftigt ifrågasätts av *SvM*. Frågan rör försvaret och den pansarbåt av F-typ som den fö-

⁹¹ Waldenström, Paul, Peter, ”Stockholm den 30 Dec. Inför Årsskiftet. Af P. Waldenström.”, *SvM* 30/12-1911.

⁹² *SvM* 1/9-1911, ”Stockholm den 1 Sept. De frikyrklige och hufvudstadsvalet. De frikyrkliga intressena inom de olika partierna.”

⁹³ I en ledare från den 8 september uppmanar *SvM* sina läsare att infinna sig till det möte där listan för det moderata partiets kandidater skall fastställas, till stöd för Stockman. *SvM* 8/9-1911, ”Stockholm den 8 Sept. De frikyrklige och Stockholmsvalet. Upp för grosshandl. Stockmans kandidatur!”

⁹⁴ *SvM* 19/9-1911, ”Stockholm den 19 Sept. Stockholmsvalet. Situationen.”

⁹⁵ Ledaren framställer socialisterna som det stora hotet och medveten om deras mangranna uppslutning påstås risken vara att det ”/.../ blir en skral proportionalism, om ett visst parti skall erhålla flere representanter än som rätteligen tillkommer det – blott därför att motpartiets medlemmar suttit hemma på valdagen”. *SvM* 22/9-1911, ”Stockholm den 22 Sept. Till valurnan!”

⁹⁶ *SvM* 7/10-1911, ”Stockholm den 7 Okt. De nye.” Samtidigt visar *SvM*:s sina sympatier för högern, inte minst genom att artikeln ”afgående regeringen hyllas” är av betydligt större omfång än artikeln om den ”andra Staaffska ministären”. Liksom *GST*, *Församlingsbladet* och *Vår Lösen* välkomnar *SvM* Lindmans ”manliga” och ”sant fosterländska” uppmaning till saklighet i politiken: ”Hvad den nya regeringen föreslår, som är värdt att stödjas, det skall stödjas, liksom det, hvilket är förkastligt, skall motarbetas.” *SvM* 7/10-1911, ”Den andra Staaffska ministären.”; *SvM* 9/10-1911, ”Den afgående regeringen hyllas.” *SvM* 9/10-1911, ”Stockholm den 9 Okt. Politik är att tjäna. Saklig i politiken.”

regående riksdagen beslutat om, ett beslut som den nya ministären vill riva upp. *SvM* beskriver det som en ”illojal attack” som riskerar urholka hela det parlamentariska systemet: ”Hvart skulle det taga vägen, om en till majoritet tämligen plötsligt förvandlad minoritet skulle anse sig ha rätt att i betydelsefulla frågor helt enkelt stryka ett streck öfver en föregående riksdags beslut?”⁹⁷

Vad kan då sammantaget sägas om *SvM*:s, attityd till och, uppfattning om rösträttsreformen 1907-1911? För det första, inte minst utifrån det stora utrymme frågan erhöll; intresset var stort. För det andra; *SvM* gav redan från början sitt stöd till högerregeringens reformförslag. För det tredje; *SvM* verkade opinionsbildande till stöd för detta förslag.⁹⁸

Varför man tog så stark ställning för den allmänna rösträtten framgår inte direkt av källorna men utifrån tidningens politiska inriktning förefaller det naturligt. *SvM* stod sen gammalt på reformvännernas sida och önskade se en demokratisering av det politiska systemet, samtidigt upprätthölls vid denna tid en kritisk distans till det liberala partiet.⁹⁹ Tidningen hänvisar till det liberala partiets ”moraliska urartning” som skäl för att närma sig högern. Samarbetet mellan liberaler och socialdemokrater gav *SvM* ytterligare skäl att ta ställning för de moderatas sak. Antagligen hade också ledande företrädare för SMF, särskilt P. P. Waldenström, stor betydelse för denna politiska rörelse åt höger.¹⁰⁰ Inte minst det faktum att tidningen gav så stort utrymme för artiklar, både om och av Waldenström, indikerar detta. Ingmar

---

⁹⁷ *SvM* 10/10-1911, ”En attack mot F-båten.”

⁹⁸ I en skrivelse som man bifogar ett decemhernummer för att värva nya prenumeranter inför 1912 redogör *SvM* för sin politiska hållning. Som första och ”ojämförligt viktigaste” punkt sätter *SvM*: ”För kristendom och kristlig kultur!”. *SvM* betraktar sig i detta fall inte som begränsad till ett enskilt samfunds intressen utan ser sig som ”/.../ samlingsorganet för Sveriges kristna”. Medvetenheten om att Sveriges kristna, i politiskt avseende, i ”hög grad” är ”splitrade” gör, enligt *SvM*, den första punkten än mer angelägen. *SvM* hävdar nämligen att de ”splittningar” som ”uppstå häraf” – som exempel nämns den nyss utkämpade valkampanjen – kan ”/.../ dock öfvervinnas, i den mån kristendomen får främsta rummet”. Man värjer sig mot att bli stämplad som ”högertidning” och fastslår att ”Svenska Morgonbladet är ej, vill ej, får ej vara någon partitidning”. Som exempel nämner man två hjärtefrågor: förbudsfrågan – dvs. frågan om rusdrycksförbud – där liberalerna är pådrivande och försvarsfrågan som betonas av de moderata. *SvM* tar i denna skrivelse, föga oväntat, avstånd från de ”radikal-socialistiska projekt, som vi ej finna välbetänkta /.../”. Samtidigt påstår man sig vilja att ”/.../ alltfört förblifva en reformvänlig och folklig tidning /.../”. *SvM* 16/12-1911, ”Till våra gamla vänner och våra nya!” (bifogad skrivelse).

⁹⁹ Birgit Petersson beskriver i uppsatsen ”Tidningen som agitator” *SvM*:s ursprungliga program från 1890-talet: ”Den stred mot statskyrkan och för religionsfrihet, bl.a. ville man att lekmän skulle få predika, döpa och ge nattvarden. Nykterhet, ’utsträckt’, rösträtt (alltså inte allmän), frihandel och eftergifter till norrmännen var andra höjningspunkter för tidningen, som klart placerar den i den liberala fällan.” Petersson 1999, s. 136.

¹⁰⁰ Att Waldenströms politiskt konservativa hållning inte var självklar inom SMF framgår av Hans Andreassons historiska redogörelse i *Liv och rörelse – Svenska Missionskyrkans historia och identitet*: ”I politiskt hänseende förhöll sig Waldenström mer och mer konservativ i en rörelse som i mycket bar liberala värderingar, även bland många ledande personer.” Detta bekräftas också av Rönblom som i samband med att han behandlar frågan om liberalernas krav på religionsfrihet noterar att SMF skilde sig något från exempelvis baptisterna och metodisterna, delvis på grund av Waldenström: ”P. P. Waldenström var personligen icke någon konsekvent frisinnad man, vilket även kommer till synes i hans ställning till statskyrkoproblemet.” Hans Andreasson, *Liv och rörelse – Svenska Missionskyrkans historia och identitet* (Stockholm 2007), s. 94; Rönblom 1929, s. 30.

Gustafsson, som i sin forskning också uppmärksammat detta, hänvisar till redaktören N. P. Ollén. Denne skall ha sagt att ”/.../ Waldenström gav kraftigt stöd åt tidningens försvarsvänliga ledarskribent, och att en ändrad politik från tidningsledningens sida inte var möjlig i det läget (trots att Ollén inte delade ledarskribentens åsikter)”.¹⁰¹ Att Waldenström m.fl. slöt upp bakom högern medan andra missionsförbundare tog ställning för liberalerna kan förstås utifrån SMF:s historia. Samfundet präglades, inte minst teologiskt, av att ha rötter inom den luthersk-pietistiska inomkyrkliga väckelsen (EFS). Samtidigt hade SMF tidigt påverkats av evangelikala strömningar (metodismen och baptismen) med internationell anglosachsisk bakgrund. Det var alltså naturligt att – såsom i Waldenströms fall – försvara en luthersk hållning, där den världsliga makten uppfattades som gudomligt sanktionerad. Samtidigt var det lika naturligt att utifrån en evangelikal grund åberopa den kristnes frihet gentemot all världslig myndighet. Perspektiven uttrycker olika förhållningssätt till samhället, något som kanske delvis förklarar den politiska spänning som fanns inom SMF.¹⁰²

SvM ifrågasatte inte, såsom t.ex. *GST*, rösträttsreformen efter att valresultatet, och därmed högerns förlust, blivit känt. *SvM* framställer inte heller folkviljan som ouppfostrad. De man anklagar är däremot alla ”lata” medborgare, och då särskilt riktat till potentiellt borgerliga väljare, som försummat sin rösträtt. Varför *SvM* gjorde en dylik analys och inte en annan är svårt att säga. Det är dock rimligt att anta att en betydande faktor var att den demokratiska processen gynnade en folkrörelse som den frikyrkliga. De frikyrkliga hade nämligen sitt huvudsakliga stöd i de breda folklagren, och demokratiska reformer gav således rörelsen som helhet större politiskt inflytande.¹⁰³

WECKO-POSTEN

Inför rösträttsfrågans avgörande i maj 1907 intar *VP* liksom *SvM* en positiv attityd: ”Måtte /.../ denna stora och för vårt land viktiga fråga snart vinna en god och lycklig lösning!”¹⁰⁴ Samtidigt förhåller sig *VP* avvaktande till regeringsförslaget och upplåter, i samma ledare

---

¹⁰¹ Gustafsson 1987, s. 117.

¹⁰² Ingmar Gustafsson pekar också på denna förklaringsmodell för konflikten inom SMF, då särskilt utifrån freds- och försvarsdebatten, i sin avhandling *Fred och försvar i frikyrkligt perspektiv 1900-1921*. Gustafsson 1987, s. 232 f.

¹⁰³ Hans-Krister Rönblom pekar i sin avhandling *Frisinnade Landsföreningen 1902-1927* på just detta som ett avgörande motiv till varför rösträttskravet var så grundläggande för frikyrkorörelsen och där den också sammanföll med den liberala rörelsens strävan: ”Den viktigaste anledningen för de frikyrkliga och nykterhetsvännerna att i denna fråga [rösträttsfrågan] ansluta sig till de rösträttskrävande låg däri, att huvudparten av dessa rörelsers anhängare tillhörde vad vi förut kallat småfolket. Dessa stodo, som nämnts, till stor del under det politiska rösträttsstrecket. /.../. I den mån de båda rörelserna [frikyrko- och nykterhetsrörelsen] över huvud hade lagstiftningsreformer på sitt program voro de således hänvisade till ett enda medel för deras förverkligande, nämligen utvidgad rösträtt.” Rönblom 1929, s. 30.

¹⁰⁴ *VP* 8/5-1907, ”Stockholm den 9 maj.”

som ovan citeras, stort utrymme åt de reservationer som framförts. Särskilt är *VP* skeptisk – liksom liberalerna generellt – till den proportionella valmetoden som man tror skall gynna stadsbor på landsbygdsbornas bekostnad. *VP* menar sig alltså företråda folkviljan och hänvisar till ett inlägg i riksdagsdebatten: ”’Proportionalismen’, säger reservanten vidare, ’betraktas med misstroende bland de breda lagren af vårt folk.’”¹⁰⁵

Följaktligen välkomnar inte *VP* rösträttsförslagets antagande med några glädjeyttringar. I stället konstateras krasst: ”Nu har man emellertid genom half- och helkompromisser åstadkommit ett resultat, hvarmed ingen synes vara nöjd.” Samtidigt förnekas inte att högerns insats, att ”bringa frågan ur världen”, inneburit att ”’.../ den [högern] tagit ett stort steg ut i det okända.’”¹⁰⁶ Också i efterföljande veckas nummer uppmärksammar man rösträttsfrågan. Artikeln ”Riksdagens beslut i rösträttsfrågan” redogör, utan att värdera, utförligt för reformen.¹⁰⁷ För kommentarer i rösträttfrågan får vi gå ytterligare en vecka framåt. I ledaren från den 6 juni erkänns att, den då avslutade, riksdagen fattat många och stora beslut. Beslutet i rösträttsfrågan beskrivs som ett av de ”märkligaste”. *VP* skriver att härigenom ”’.../ har på sätt och vis vunnits, hvad många sträfvat efter i årtionden”. Trots missnöjet med det proportionella valsättet erkänner *VP* antagandet av rösträttsförslaget som en ”ingripande reform”: ”Äfven de, som velat ha den lagd på ett annat sätt, torde finna, att de mer vinna genom denna än genom en ny, ödeläggande rösträttsstrid.”¹⁰⁸

Det slutgiltiga antagandet av det vilande rösträttsförslaget i februari 1909 uppmärksammas, men kommenteras inte närmare, av *VP*. I en ledare från den 11 februari beskrivs hur det ”stora rösträttsproblemet” löstes i riksdagen.¹⁰⁹ I efterföljande veckas ledare erkänner *VP* också att rösträttsreformen kommer främja ”’.../ demokratien icke endast i vårt politiska, utan äfven i vårt kommunala lif’”.¹¹⁰

Inför valet 1911 tar *VP* ställning för de frisinna och deras parti, det liberala samlingspartiet. I en ledare från den 31 augusti försvarar man partiledaren Karl Staaff mot allt ”klander och hån” denne fått ta emot från högertidningarna.¹¹¹ Bakgrunden till detta tycks enligt *VP* vara: ”Hans [Staaffs] förmåga som talare, hans sätt att gissla det han anser vara orätt har injagat hos hans vedersakare stor fruktan.” *VP* menar att den politiska kampen huvudsakligen står

---

¹⁰⁵ *VP* 8/5-1907, ”Stockholm den 9 maj.”

¹⁰⁶ *VP* 16/5-1907, ”Stockholm d. 16 maj.”

¹⁰⁷ *VP* 23/5-1907, ”Riksdagens beslut i rösträttsfrågan.”

¹⁰⁸ *VP* 6/6-1907, ”Stockholm den 6 juni.”

¹⁰⁹ *VP* redogör för de olika talarnas ståndpunkter inför omröstningen och noterar bl.a. att hr Staaff angav skäl ”’.../ hvarför Liberala samlingspartiets flertal nu böjde sig och röstade för förslaget’”. *VP* 11/2-1909, ”Stockholm den 11 febr.”

¹¹⁰ *VP* 18/2-1909, ”Stockholm den 18 febr.”

¹¹¹ *VP* 31/8-1911, ”Stockholm den 31 aug.”

mellan högern och de liberala, medan socialdemokraterna ”/.../ äro, om man så får säga, mera lämnade åt sig själfva”. *VP* förvånas över att det i *SvM* har ”/.../ på senare tider förekommit flere artiklar af lektor P. Waldenström, som med all sin kraft synes tala för högerpolitiken”.¹¹² *VP* är dock noga med att påpeka att inte alla inom SMF är ”högermän”. Det finns flera ledande personer inom förbundet som tillhör de frisinnade, påpekar *VP*.¹¹³ Därefter återges i sin helhet en artikel som *VP*:s redaktör fått publicerad i *SvM*. I denna ifrågasätts Waldenströms m.fl. politiska ställningstagande och agitation för högern.¹¹⁴ Besvikelsen över *SvM*:s politik är uppenbar men *VP* tror inte att den kommer att påverka den frikyrkliga opinionen: ”De frikyrklike ha i allmänhet hört till det frisinnade lägret och nu bjuda högermän till allt hvad de kunna för att få dem till det konservativa eller moderata lägret. De frikyrklike valmännen torde i alla fall komma att rösta efter sin öfvertygelse.”¹¹⁵

Under pågående val publicerar *VP* en artikel under rubriken ”Kristendom och politik”.¹¹⁶ *VP* är förvånad över att samtliga partier fått upp ögonen för vikten av att värna ”religionen och religionsfriheten”. Man ser dock detta som ett ”tidens tecken”. *VP* drar slutsatsen att fenomenet måste ha sin förklaring i den stora frikyrkorörelsen ”/.../ som mer än en half million af vårt lands befolkning står under direkt inflytande af”. Att denna stora folkrörelse inte tidigare gjort sin röst hörd förklaras med ”blygsamhet” men, skriver *VP*: ”/.../ kristendomen tvingar, hvar helst den är *verklig* [min kurs.], till individualism eller rent personligt ansvar, ty likasom den kristne är ansvarig inför Gud, känner han sig äfven ansvarig inför samhället.”¹¹⁷

VP blir naturligtvis mycket nöjda med valutgången, som visar på en stor framgång för liberalerna. I en ledare, signerad J. A. Borgström, beskrivs hur den ”söndermalning” som det liberala partiet påstått stå inför aldrig blivit av, utan tvärtom har ”majoriteten” inom nationen visat att den ”/.../ vill lika litet socialistisk aktion som den vill ett högervälde, som den ej

¹¹² *VP* menar att det är försvarsfrågan som fått Waldenström att ta avstånd från det liberala partiet. *VP* 31/8-1911, ”Stockholm den 31 aug.”

¹¹³ Samtidigt påpekas att baptisterna överlag, vilket *SvM* mycket riktigt refereras ha noterat, är frisinnade, inte minst eftersom de minns ”/.../ att de förut fått lida så mycket af de konservativas hårdhet.” *VP* menar sig även ha internationellt stöd, bl.a. från ”trosfränder i t.ex. England”, för sitt politiska ställningstagande. *VP* 31/8-1911, ”Stockholm den 31 aug.”

¹¹⁴ Mer om detta under rubriken *Svenska Morgonbladet (Del I – Rösträttsreformen 1907-11)*; s. 23 f.

¹¹⁵ *VP* 31/8-1911, ”Stockholm den 31 aug.”

¹¹⁶ Här lyfts frågan huruvida en kristen bör engagera sig politisk och i så fall för vilket parti. Frågan besvaras inte, istället hänvisas till att: ”Gud beskyddar utan tvifvel sitt folk från att göra bestämmelser som ej falla inom kristendomens ram.” *VP* 21/9-1911, ”Kristendom och politik.”

¹¹⁷ Med en udd riktad mot ”D:r P. P. Waldenström” lyder *VP*:s slutsats om hur detta kristliga ansvar bäst förvaltas: Att börja resonera om hvilken som är mest kristlig – högern eller vänstern – gagnar till intet. I rent religiöst afseende torde dessa partier kunna likställas. Skillnaden blir helt enkelt den, att vänsterpartierna önska större frihet under det högerpartierna vilja värna en statskyrka, som i följd af inre lärostrider måste falla sönder. *VP* 21/9-1911, ”Kristendom och politik.”

längre kan lida.”¹¹⁸ Borgström menar att valresultatet är en bekräftelse på att folket vill ”framåtskridande i folklig riktning”. Han ser således ett samband mellan den allmänna rösträttsens införande och högerens fall, något han också ironiskt konstaterar: ”/.../ sällan i historien har en regering genom egna förslag skrivit sin dödsdom kraftigare än den Lindmanska, då den genomdref representationsförändringen.” Borgström hävdar att högerpartiet för att överleva måste ”förena sig med vänstern”. Om högern ej vill detta, menar Borgström: ”/.../ stå vi inför oerhörda strider, i hvilka socialdemokraterna slutligen skola vinna spelet.”¹¹⁹

Förenklat förhöll sig *VP* avvaktande positiv till rösträttsreformen 1907-11. Först efter valet 1911 kunde *VP* erkänna den som en viktig demokratisk reform. Frågan om rösträtt var central för *VP* och även om man inte var nöjd med reformens utformning – som kan förklaras av att man sympatiserade med den liberala partilinjen – bejakades varje steg mot ökad demokrati. I jämförelse med andra tidningar i denna studie, som t.ex. *SvM* och *Vår Lösen*, uppvisar *VP* starkare lojalitet med ett politiskt parti. *VP* hänvisar i detta hänseende till historisk erfarenhet. Liberalerna hade alltid, hävdar man, verkat för sådana frågor som varit angelägna för frikyrkorörelsen. Som exempel kan nämnas kampen för religionsfrihet, rätten att bilda självständiga samfund, borgerlig vigsel och avskaffandet av statskyrkans monopol på kristendomsundervisning.¹²⁰ När det gäller specifikt rösträtten påverkades *VP:s* engagemang sannolikt av att frikyrkorörelsen utan en reform i det närmaste saknade politisk representation.¹²¹

SAMMANFATTNING

Samtliga tidningar i denna undersökning välkomnade rösträttsförslaget antagande 1907, dock med viss reservation från *VP* som önskat att det liberala partiet fått större gehör för sina

---

¹¹⁸ J. A. Borgström utgör tillsammans med Jakob Byström *VP:s* redaktion under denna tid. Detta är det första exemplet i min undersökning av *VP* där en ledare är signerad. Borgström, J. A., ”Stockholm den 5 okt. Söndermalningen.”, *VP* 5/10-1911.

¹¹⁹ Borgström är medveten om att den nytillträdda liberala regeringen ”balanserar mellan två poler” och att detta ”balanseringssystem endast går till en viss tid”. Något av ”ytterpartierna” måste vika sig. Enligt Borgström kommer detta att bli en ödesfråga för högern som står inför valet att antingen ”malas sönder” eller tvingas till att ”moderera sina åsikter”. Borgström, J. A., ”Stockholm den 5 okt. Söndermalningen.”, *VP* 5/10-1911.

¹²⁰ Harry Lenhammar tar upp just problemet för de frikyrkliga att ingå äktenskap som ett viktigt skäl till varför *VP* kom att stödja en radikal-liberal politik: ”Då endast den som blivit konfirmerad i Svenska kyrkan kunde vigas enligt hennes ordningar var den vägen stängd för många baptister. Å andra sidan stod civiläktenskapet endast öppet för dem som trätt ut ur Svenska kyrkan, vilket med gällande lagstiftning ganska få baptister gjort. Baptisterna tvingades då att annonsera om sina ’föreningar’ i sin tidning. Ibland sattes rubriken ’återigen en nödd och tvungen olaglig äktenskaplig förening’. Detta måste ha bidragit till en radikal samhällssyn.” Lenhammar 1981, s. 52.

¹²¹ Se utförligare förklaring till detta resonemang under rubriken *Svenska Morgonbladet (Del I – Rösträttsreformen 1907-11)*; s. 26. Rönblom 1929, s. 30.

synpunkter och invändningar.¹²² Vare sig *VP* eller någon av de andra tidningarna uttryckte dock någon grundläggande kritik mot den allmänna rösträtten som sådan. Snarast uttrycktes just från *VP*, liksom även *SvM*, önskemål om en på sikt mer genomgripande rösträttsrevision. Det senare kan delvis förklaras mot bakgrund av att frikyrkorörelsen skulle få avsevärt ökat politisk inflytande med en utvidgad rösträtt.

Intresset för rösträttsfrågan är genomgående stort i den kristna pressen. Särskilt utmärker sig *GST* och *SvM*, och när det gäller valet 1911 också *VP*. Den enkla förklaringen till detta är förstås att dessa tidningar hade en utpräglad nyhetskaraktär. Men även *Församlingsbladet* och, efter att den börjat utkomma, *Vår Lösen*, uppmärksammade och kommenterade rösträttsreformen 1907-11.

Om det rått en bred enighet kring rösträttsfrågan 1907-1909 blir bilden en annan inför det demokratiska valet 1911. Med undantag av *VP* är besvikelsen över tillbakagången för högern påtaglig, också i *SvM* och antydningssvis i *Vår Lösen*. En mer allmän besvikelse, som också delas av *VP*, riktar sig mot den brist på hederlighet man tycker präglat den politiska valdebatten (intressant med tanke på att flera av dem själva deltagit). Föga överraskande förklaras valutgången och regeringsskiftet från *VP*:s sida som en konsekvens av folkviljan. *Församlingsbladet* och *SvM* däremot förstår det som en följd av vänsterns propaganda och högers dåliga rykte. *Vår Lösen* är mer försiktig med att uttrycka sympati eller antipati mot någondera politisk part men påpekar behovet av folkuppfostran, vilket ses som en förutsättning för ett demokratiskt styrelseskick. *GST* går längre och ändrar t.o.m. uppfattning i rösträttsfrågan. *GST* menar att högerns nederlag är en konsekvens av deras egen rösträttsreform från 1907. *GST* ifrågasätter sedan grunden för hela det demokratiska projektet.

Det föreligger således knappast någon samsyn. Tidningarna präglas mer av sin politiska profil – *GST*, *VP*, *SvM*, *Församlingsbladet* – eller politiska tendens – *Vår Lösen* – än någon gemensam kristen agenda. Förenklat kan sägas att de frikyrkliga tidningarnas, *VP*:s och *SvM*:s, tendens att stödja det liberala kravet på ökad demokrati var naturlig mot bakgrund av frikyrkorörelsens förankring i de breda folklagren. På motsvarande sätt kan de svenskkyrkliga tidningarnas (*GST*:s, *Vår Lösen*s och *Församlingsbladets*) tendens att mer eller mindre sympatisera med högern förstås. Det moderata partiet ansågs vara det enda som försvarade statskyrkan.

---

¹²² Naturligtvis också undantaget *Vår Lösen* som ännu inte existerade vid denna tid.

Som mer oväntat framstår *SvM*:s högersympatier och *GST*:s ifrågasättande av högerns rösträttsreform. I fallet *SvM* har jag inte kunnat ange någon enkel förklaringsmodell.¹²³ Jag har dock pekat på hur ledande SMF-profiler – företrädesvis P. P. Waldenström – kan ha haft ett betydande inflytande över *SvM*. När det gäller *GST*:s kritik av rösträttsreformen går det inte heller att fastslå någon självklar orsak. Jag har antytt att det sannolikt rört sig om en mängd faktorer, varav rädslan för det man upplevde som ett överhängande hot från vänstern vägde tyngst. Naturligtvis har också den gammalkyrkliga fromhetstyp som *GST* företrädde påverkat. Fruktan för Guds stränga, men rättvisa, dom utgjorde här ett centralt motiv som kanske något kan förklara *GST*:s kategoriska fördömanden av alla ”icke-kristliga” krafter.¹²⁴

DEL II – BORGGÅRDSKRISEN 1914

BAKGRUND

Borggårdskrisen uppstod som en konsekvens av bondetåget den 6 februari 1914. Bondetåget var en stor manifestation i Stockholm där 30 000 bönder från hela landet deltog. Syftet var att inför både kungen och den sittande ministären uttrycka sina krav på ett förstärkt försvar och sin beredvillighet att själva bidra till detta. Mer eller mindre direkt riktades kritik mot ministären Staaffs kompromisspolitik i försvarsfrågan. Bönderna önskade se en ”sammanhållen” lösning där bl.a. en förlängning av de värnpliktigas övningstid ingick, vilket ministären Staaff dittills utelämnat i sina förslag. Men bondetåget blev inte bara en opinionsyttring för ett starkare försvar. Kungens tal till bönderna på Stockholms slotts borggård väckte stor uppståndelse. Han hade där instämt i böndernas krav och tydligt uttalat sin avsikt att aldrig ämna ”dagtinga” med denna övertygelse. Också kungens tal om ”min armé” och ”min flotta” väckte uppeende. Den sittande ministären Staaff ansåg att kungen genom sitt tal framfört politiska uppfattningar som allvarligt försvårade arbetet med en lösning på försvarsfrågan. Då kungen inte accepterade deras krav på att i fortsättningen alltid informera dem (dvs. statsråden) innan han gick ut offentligt i politiska frågor ansåg de sig tvungna att avgå. Kungens agerande hade lett till en konstitutionell kris. De som stödde en stark kungamakt, främst högern, försvarade

---

¹²³ *SvM* utgör i detta fall ett exempel på det Tomas Andersson Odén tar upp i sin uppsats *Den bortglömda parti-pressen – Frikyrkliga dagstidningar i Västsverige 1850-1950*, nämligen att den frikyrkliga pressen inte, som det ofta framställs, per definition var frisinnad. Han tar upp tre punkter i detta hänseende som man bör vara särskilt uppmärksam på: ”För det första betecknar namnet frisinnad /.../ olika saker. /.../ För det andra var frisinnat mer än frikyrkan. /.../ För det tredje var frikyrkan mer än frisinnat.” Andersson Odén 2002, s. 63.

¹²⁴ För en sammanfattning av den gammalkyrkliga, västsvenska, fromheten hänvisas till Alf Tergels kyrkohistoria *Från Jesus till moder Teresa – Kristenhetens historia*, där han bl.a. skriver: ”Den kristendomsform - schar-tauanismen – som han [Henrik Schartau] gav upphov till och som fick sin spridning i Västsverige hade en lagisk anstrykning. Schartauanismen fostrade människorna i en kärv och allvarlig religiositet.” Alf Tergel, *Från Jesus till Moder Teresa – Kristenhetens historia* (Stockholm 2005), s. 524.

kungens rätt att ”fritt meddela sig med Sveriges folk” men även kungens rätt att, tillsammans med sina rådsherrar, regera landet (man hänvisade då främst till regeringsformen från 1809). De som kritiserade kungen, socialdemokrater och liberaler (som sympatiserade med den avgående ministären), menade att han brutit mot ”konstitutionell praxis” och inkräktat på folkets rätt till självstyre. Mer eller mindre uttalat hävdade man från kungakritiskt håll att demokratiska principer måste gå före kungamakt. Det förekom i debatten, från radikalt och socialistiskt håll, även krav på republik. Den nytilträdde partipolitiskt obundna, men företrädesvis konservativa, ministären Hammarskjöld utlyste omgående nyval. Debatten som följde blev mycket intensiv och det politiska klimatet polariserades. Som en konsekvens av detta gick liberalerna kraftigt tillbaka i valet medan framförallt högern, men också socialdemokraterna, gjorde stora framgångar.¹²⁵

Liksom beträffande rösträttsreformen 1907-11 råder oenighet bland forskarna om borggårdskrisen. Vissa menar att kungens borggårdstal endast uttryckte en äkta känsla av ansvar för landet. Andra menar att den försvarspolitiska argumentationen var en ”/.../ förevändning för att få bort Staaff och hindra en utveckling mot demokrati”.¹²⁶ Naturligtvis finns det också många forskare som menar att borggårdskrisen kan, och bör, förstås utifrån bägge synsätten.¹²⁷

GÖTEBORGS STIFTS-TIDNING

GST uttrycker sitt stöd för bondetåget 1914, även om tidningen inte innan själva händelsen gått ut och propagerat för dess genomförande, såsom exempelvis *Vår Lösen*. I *GST:s* nummer från just den 6 februari uppmärksammas bondetåget med bilder, en fosterlandssång och flera artiklar redan på första sidan.¹²⁸ Att *GST* sympatiserade med syftet bakom tåget framstår som uppenbart. Ändå är det inte försvarsfrågan som betonas i de två ledande artiklar som återfinns på förstasidan. I den första markeras att huvudkampen inte är av världslig utan andlig natur. Visst är bondetåget och alla försvarsvänliga initiativ goda men, hävdar signaturen J. G. L., utan bot och bättring är detta ingenting värt.¹²⁹ I den andra ledande artikeln ”Konungavälde

---

¹²⁵ Framställning baseras huvudsakligen på; Norborg 1995, s. 96-101; Andersson 2003, s. 97 f.

¹²⁶ Norborg 1995, s. 100 f.

¹²⁷ Till dessa hör bland annat Torbjörn Aronson. Torbjörn Aronson, ”Folkhemmet och pansarbåten. Manfred Björkquist, den sociala frågan och politiken fram till 1920-talets slut”, *Manfred Björkquist – Visionär och kyrkoledare*, red. Vivi-Ann Grönqvist (Skellefteå 2008), s. 110 f.

¹²⁸ *GST* 6/2-1914, ”Hvad skall komma det, som en kristen fosterlandsvän fruktar, eller det som han hoppas för sitt folk?”

¹²⁹ I tre punkter sammanfattar J. G. L. vad han menar är en förutsättning för god samhällsutveckling: ”Allra först att äfven fosterlandskärleken behöfver bli kristlig och helgas, eller m. a. o. att ingen blir i allt en sann fosterlandsvän, utan att han ock blir en sann kristen. Vidare att, om ock vårt land står i yttre fara, den faran dock är större, som synd och obotfärdighet draga öfver oss. Och slutligen att alla anstalter till landets bästa blifva förgäf-

och folkvälde”, signerad J. A. H., utvecklar *GST* sin ståndpunkt i frågan om Sveriges statskick.¹³⁰ Artikeln, som tar sin utgångspunkt i kungens valspråk ”Med folket för fosterlandet”, slår vakt om kungens hävdvunna och grundlagsenliga maktbefogenheter. Bl.a. citeras regeringsformens ord om att ”konungen äger allena styra riket”. J. A. H. ifrågasätter demokratin utifrån att folkets flertal, massan, inte är förmöget att fatta de för landet bästa besluten. Det beskrivs som bekymmersamt att den ”/.../ bättre och mer upplysta delen af folket blir så godt som beröfvad allt offentligt inflytande”. I artikeln ges en rad historiska exempel på riskerna med demokrati. Bl.a. annat nämns franska revolutionen, men även Jesu korsfästelse där ”/.../ folket fick sin vilja fram – gent emot öfverheten”.¹³¹ *GST* tar genom denna artikel följaktligen ställning mot ett demokratiskt styrelseskick, vilket sammanfattas väl i J. A. H:s slutomdöme:

I sina yttersta konsekvenser är den obegränsade folkmakten det samma som anarki. Folkviljan blir högsta lag. Men folket vill i dag ett, i morgon ett annat; på en ort så, på en annan ort annorlunda. Allt blir vacklande och osäkert. Och rätt blir ej längre rätt därför, att det i sig själf är så, utan endast för såvidt det öfverensstämmer med folkets, d. ä. flertalets, vilja.¹³²

I nästa veckas nummer har bondetåget växt till en än större nyhet i och med att den lett till en regeringskris. *GST* ger frågan mycket stort utrymme. Förutom två artiklar om händelsen återfinns på framsidan en stor bild av kung Gustaf V med undertexten ”Lycka ske konungen!”, dessutom tillägnas i stort sett hela bilagsdelen bondetåget med utförliga referat från allt som ägt rum. I den ledande artikeln, ”Bondetåget och dess politiska följder”, redogör signaturen Fr. L. för tidningens hållning.¹³³ Resonemangen följer ett inte oväntat mönster. Den liberala regeringskrisen hälsas med glädje. Fr. L. försvarar kungens rätt att uttrycka sin mening och hävdar att borggårdstalet inte brutit mot någon paragraf i regeringsformen, vilket vänstern påstår.¹³⁴ Om vänsterns idé om ”den heliga demokratien eller folkväldet” skriver Fr. L. (representativt för *GST*:s allmänna omdöme):

---

ves, om ej bättring sker.” *GST* 6/2-1914, ”Hvad skall komma det, som en kristen fosterlandsvän fruktar, eller det som han hoppas för sitt folk?”

¹³⁰ *GST* 6/2-1914, ”Konungavälde och folkvälde.”

¹³¹ J.A.H. menar förvisso att korsfästelsen ledde till något gott men anser det viktigt att påpeka att för detta ”/.../ hafva vi sannerligen icke ’folket’ att tacka, utan Gud, som vände det onda till godo”. *GST* 6/2-1914, ”Konungavälde och folkvälde.”

¹³² Men samtidigt som J. A. H. ifrågasätter demokratin förespråkar han inte ”envälde”, inte heller ”fätalsvälde”, utan gällande regeringsform. Han menar att Sverige behöver en ”/.../ stark konungamakt, kraftigt stödd af det bästa, det ädlaste i folket”. Något tillspetsat tar alltså *GST* genom denna artikel ställning för ”konungavälde” och mot ”folkvälde”. *GST* 6/2-1914, ”Konungavälde och folkvälde.”

¹³³ *GST* 13/2-1914, ”Bondetåget och dess politiska följder.”

¹³⁴ Den direkta orsaken till ministerkrisen tillskrivs inte heller kungen utan socialdemokraternas ”/.../ hårda tryck på Staaff och hans karlar.” Fr. L. tillägger samtidigt inom parentes följande kommentar: ”Vi medge, att ’karlar’ i detta sammanhang är ett missbrukadt ord och blott gäller könet, men icke karaktären.” *GST* 13/2-1914, ”Bondetåget och dess politiska följder.”

Hvad sägs om sammansättningen? När blef demokratin helig? Denna mångbepråfvade afgud, där somliga hufvud bära Marats, Dantons, Robespierres råa och blodtörstiga drag, andra Lafayettes ärliga men inskränkta och andra slutligen Charlotte Cordays svärmiska men sannt frihetsälskande, skulle denna blandning på godt och ondt, denna mass suggererade rörelse, som lika lätt eller ännu lättare kan lockas till lumpenhet än hänföras till ädla handlingar, skulle den vara helig? Nej, och åter nej. Medvetet eller omedvetet är det lögn, en satanisk och farlig lögn.¹³⁵

Bondetågets politiska följder innebär att *GST* länge forstsätter att uppmärksamma frågan. Den 20 februari står ledaren under rubriken ”Stormvarning”.¹³⁶ Utgångspunkten är att ”Liberaler och socialister ha blåst till anfall mot Sveriges konungamakt”. Deras anfall beskrivs gå ut på att göra Sverige till en republik med Karl Staaff som president. *GST* uppmanar därför folket att i kommande val stödja den nytillträdde kungatrogna ministären Hammarskjöld:

Han [kungen] väntar på sitt folk i val. Snart gäller det. De samlas på den röda sidan. Skola icke leden bakom den korsmärkta blågula fanan svälla ut! Skulle icke enhvar våga sitt yttersta! Med Gud för konung och fosterland, det var fordom de svenskes lösen. Må det blifva så än en gång. Nu, i den afgörande valstrid som stundar. Må vi intet försumma! Och så må Gud göra hvad Honom täckes!¹³⁷

I en annan förstasides artikel från den 20 februari skriver signaturen O. F. Ö. ”Inför dagens brännande fråga”. Den brännande fråga som åsyftas är den om försvaret.¹³⁸ Men O. F. Ö. uppmärksammar försvarsfrågan inte först och främst som en politisk fråga utan som en fråga som Gud ytterst råder över: ”Om detta så väl som allt annat gäller, att vi skola göra, hvad vi kunna, och sedan får Herren göra hvad Han vill.” Därför menar O. F. Ö. att även om det finns en mängd rationella skäl – som han också anför – så kommer frågan om partisplittring eller sammanhållning kring fosterlandet, krig eller fred, ytterst att avgöras av folkets gudsfruktan: ”Det starkaste försvaret ligger väl i en sann och allmän gudsfruktan; ty det folk, som fruktar Gud, är oöfvervinneligt, medan däremot gudsförnekelse gräfver ett folks graf enligt både Guds ords förutsägelse och historiens vittnesbörd.”¹³⁹

I en ledare från de 27 februari bemöter en viss Fredrik Lundgran anklagelsen om att kungen handlat ”inkonstitutionellt”. Lundgren hävdar att det tvärtom är ministären Staaff som handlat ”inkonstitutionellt” när de sökt tvinga kungen att ”förklara sig själf omyndig”.¹⁴⁰

---

¹³⁵ *GST* 13/2-1914, ”Bondetåget och dess politiska följder.”

¹³⁶ *GST* 20/2-1914, ”Stormvarning.”

¹³⁷ *GST* 20/2-1914, ”Stormvarning.”

¹³⁸ O. F. Ö. ger uttryck för en förhoppning om ett brett förankrat stöd hos folket för ett starkt försvar. Följaktligen gläds han åt att såväl vissa inom det liberala partiet liksom företrädare för de frikyrkliga (som exempel nämns Waldenström) slutit upp kring försvarsfrågan trots deras i övrigt tvivelaktiga uppfattningar (t.ex. nämns Waldenströms motion i Kyrkomötet om statskyrkans avskaffande). *GST* 20/2-1914, ”Inför dagens brännande fråga.”

¹³⁹ *GST* 20/2-1914, ”Inför dagens brännande fråga.”

¹⁴⁰ Ett exempel som väl uttrycker Lundgrens, och därmed också *GST*:s, inställning är hur han ifrågasätter en grupp frikyrkliga riksdagsmäns bruk av ”/.../ ordet ’regeringen’, där de enligt sammanhanget mena ministären”.

GST såg bondetåget som ett positivt initiativ. När det dessutom visade sig få politiska konsekvenser tog *GST* än tydligare ställning, den tilltagande politiseringen bidrog säkert till *GST*:s intresse. *GST* tog fasta på och underblåste de högerströmningar som bondetåget kommit att associeras med. Från *GST* värjde man sig inte heller från att framhäva och ställa den konstitutionella frågan på sin spets. Av de två alternativ man målade upp – konungavälde eller folkvälde – tog man tydligt ställning för en stark kungamakt. Diskussionen föranledde också att *GST* ifrågasatte demokratin.¹⁴¹ Skälen som angavs gick huvudsakligen ut på att folket lätt kunde manipuleras. *GST* hänvisar till såväl historiska exempel – där blodiga skräckvälden införts – som till aktuella - vänsterns bristande ansvar i försvarsfrågan och dess ohederliga kritiserande av kungen.¹⁴²

Att närmare ange orsakerna bakom *GST*:s politiska hållning är inte möjligt i denna uppsats. Schematiskt kan dock följande noteras: *GST*:s reaktionära drag kan förstås mot bakgrund av den schartauanskt inspirerade västkustfromhet som tidningen företrädde.¹⁴³ Denna präglades av en konservatism som slog vakt inte bara om individens moraliska leverne utan också kravet på en kristet konservativ stat. Emedan *GST* förefaller varit medveten om – kanske som en följd av det första demokratiska valet 1911 – att man företrädde en förhållandevis liten minoritet är det inte konstigt att man tog avstånd från, vad man uppfattade som, ett oreglerat folkstyre, m.a.o. demokratin.¹⁴⁴

FÖRSAMLINGSBLADET

Församlingsbladet är tidigt ute och ger sitt stöd till bondetåget. I numret från den 30 januari återfinns en artikel med rubriken ”Bondetåget”.¹⁴⁵ I den förklarar Gustaf Göthe hur väl förankrat böndernas initiativ är i den svenska historien.¹⁴⁶ Han ger exempel utifrån tre målningar från riksdagshuset. Den första föreställer Torgny Lagman, när denne hotar konung Olof med

---

Hela Lungrens resonemang går ju ut på att det är kungen som tillsammans med sina rådsherrar (ministrarna) utgör regeringen. *GST* 27/2-1914, ”Hvad som skett.”

¹⁴¹ *GST* 6/2-1914, ”Konungavälde och folkvälde.”; *GST* 13/2-1914, ”Bondetåget och dess politiska följder.”

¹⁴² *GST* 27/2-1914, ”Hvad som skett.”

¹⁴³ Oscar Hörmander konstaterar att schartauanismen i politiskt hänseende var mycket av en motståndsrörelse mot såväl socialism som liberalism: ”Gentemot allt detta kom schartauanismen att företräda konservatismen. Den schartauanska politiska inställningen kännetecknades av att kung och fosterland, tagna som enhet, betraktades som centralt och överordnat. För tidens begynnande demokratiseringssträvanden saknades intresse. I den aktuella politiken bildade schartauanerna front mot vänster.” Hörmander 1980, s. 128.

¹⁴⁴ Lenhammar menar att det stod klart att *GST* inte företrädde ens hela Göteborgs Stifts opinion efter en strid om kyrklig ungdomsverksamhet 1910. Samtidigt antar Lenhammar att *GST* ”fyllt en uppgift som riksorgan för gammalkyrkligheten” men saknar forskningsunderlag för att belägga detta. Lenhammar 1981, s. 26 f.

¹⁴⁵ *Församlingsbladet* 30/1-1914, ”Bondetåget.”

¹⁴⁶ Tergel nämner Gustaf Göthe som en av de unglyrkömän som var med och ställde sig bakom Sven Hedins försvarsvänliga och nationella tidskrift *Vårdkasen*. Tergel 1974, s. 71 f.

att bönderna skall slå ihjäl honom om han inte lyssnar. Den andra Engelbrekt, ridande från den första riksdag där adel, präster, borgare och bönder samarbetat. Den tredje en vårdkase, påminner om hur folket genom historien vräkt inkräktande fiender ur landet. Bilderna vittnar alla om böndernas betydelse för ett fritt Sverige.¹⁴⁷ Efter artikeln följer också en dikt av Anna Troili som andas förhoppningar om att bondetåget skall förena folket.¹⁴⁸

I det första numret efter bondetåget skriver en anonym författare en längre artikel i *Församlingsbladet* under rubriken ”Den 6 Februari 1914”.¹⁴⁹ Där hävdas att dagen för bondetåget kommer att gå till historien. ”Bondetågets dag” beskrivs till och med i termer av att vara den nationaldag – som man tidigare förgäves försökt anordna men – som nu kommit av sig själv, ”/.../ såsom en stor fosterländsk högtid.” Till skillnad från t.ex. *GST* undviks partipolitiska anspelningar. *Församlingsbladet* framställer bondetåget som en inkluderande manifestation för ”/.../ det stora gemensamma: fosterlandet”.¹⁵⁰ Artikelförfattaren redogör bl.a. för en rad ”spridda intryck” från bondetåget, särskilt sådana med kyrklig anknytning. Gudstjänster och predikningar, det spontana uppstämmandet i psalmsång och frånvaron av svordomar är några exempel på det som tas upp. Hela dagen beskrivs ha förlöpt värdigt och allvarligt. Innebörden av det som skett summeras: ”Ett förbund är ingånget mellan konung och folk, och det förbundet skall hållas okränk.”¹⁵¹

Senare, i numret från den 27 februari, analyserar Gustaf Göthe det politiska efterspelet till bondetåget.¹⁵² Han försvarar kungens agerande utifrån regeringsformen och åberopar ett flertal lagparagrafer. Kungens förpliktelser gentemot de löften han avlagt vid sin kröning och gentemot gällande grundlag tvingade honom att agera såsom han gjorde, menar Göthe. Där emot har de avgående statsråden brutit mot de eder de avlagt, att ”alltid låta sig vårda om konungens makt” och att ”konungen råd gifva men ej jämte honom regera”. Statsrådets hänvisning till ”konstitutionell praxis” avfärdar Göthe som lika märkliga som katolikernas ”människopåfund”. Han hänvisar här till Olaus Petris devis: ”Djävulen är gammal, men han är icke dess bättre”. Göthes resonemang går inte, som i *GST*, ut på att ifrågasätta demokratin utan på

---

¹⁴⁷ *Församlingsbladet* 30/1-1914, ”Bondetåget.”

¹⁴⁸ *Församlingsbladet* 30/1-1914, ”Vårdkasar tändas nu på våra berg...”

¹⁴⁹ *Församlingsbladet* 13/2-1914, ”Den 6 Februari 1914.”

¹⁵⁰ Samtidigt märks en konservativ grundhållning. Fosterlandsvännens fruktan anses orsakad av: ”folkviljans majestät” och den allsmåttiga tidningspressen och demonstrationståg och stora ord och hänsynslös agitation mot fosterlandets lifsintressen.” Bondetåget får allt detta att framstå som ”idell munväder”. *Församlingsbladet* 13/2-1914, ”Den 6 Februari 1914.”

¹⁵¹ *Församlingsbladet* 13/2-1914, ”Den 6 Februari 1914.”

¹⁵² Han erkänner att en politisk polarisering ägt rum och ställer själv de två huvudalternativen mot varandra. Antingen den själuppoffrande försvarsvänliga linjen – där en kompromisslös plikt kräver ett vidmakthållande av samhällets kristna värden – eller den linje där man menar att några försvarsansträngningar ej krävs – dit bl.a. frikyrkliga och liberaler, som skiljer på en medborgares religiösa övertygelse och medborgerliga ansvar, räknas. *Församlingsbladet* 27/2-1914, ”Försvar och grundlagar.”

att peka på det orimliga i att, utifrån gällande lag, ifrågasätta kungen: ”Nej, är icke grundlagen god nog, så gör om den, men bort med tassarna från konungens spira och tyst med skriket mot hans krona, innan det är gjordt!”¹⁵³

Församlingsbladet uppmärksammar bondetåget som någonting positivt. Man hänvisar till historien och knyter böndernas krav på överheten till värnandet av Sveriges frihet, såväl inom landet som mot främmande makt.¹⁵⁴ Beskrivningen av bondetåget i *Församlingsbladet* präglas av vittnesbörd om hur lugnt, värdigt och fromt allt gått till.¹⁵⁵ Då händelsen visar sig leda till en konstitutionell kris tar man ställning för kungen och ifrågasätter kritiken från den avgående regeringen och dess anhängare. Kungen har till skillnad från statsråden handlat enligt gällande grundlag och gjort sin plikt, hävdar Gustaf Göthe.¹⁵⁶ *Församlingsbladet* går emellertid inte så långt som *GST* i sitt hävdande av kungamakten. Man ställer inte monarki mot demokrati utan nöjer sig med att hänvisa till regeringsformen i sin argumentation. *Församlingsbladet* har uppenbarligen försökt tona ner sin tidigare markerade, under C. Fr. Lundin, högerpolitiska profil. Men trots att partibeteckningarna blivit mer sällsynta skiner ett politiskt engagemang med konservativa förtecken igenom.¹⁵⁷

Varför *Församlingsbladet* valde att upphöja bondetåget – med dess försvarsvänliga agenda – och varför man sedan också valde att ta kungens agerande i försvar är inte självklart. Tidningen hade, som Lenhammar uppmärksammat, efter den högerorienterade krönikören Lundin värjt sig mot att stämpas som ett organ för högerpolitik.¹⁵⁸ Det märks också en tydlig skillnad mot tidigare. Men att man trots allt behöll en konservativ grundhållning är kanske inte så märkligt med tanke på att diakonistyrelsen – som vid denna tid drev tidningen – stod unglyrkorörelsen och särskilt J. A. Eklund nära. I deras folkkyrkoteologiska program fanns både *konservativa* och *nationella* drag.¹⁵⁹

VÅR LÖSEN

Vår Lösen upplåter mycket utrymme åt bondetåget. I artikeln ”Bondetåget 1914” från den 15 januari ger Einar Johansson en genomgående positiv bild av den stundande manifestatio-

---

¹⁵³ *Församlingsbladet* 27/2-1914, ”Försvaret och grundlagarna.”

¹⁵⁴ *Församlingsbladet* 30/1-1914, ”Bondetåget.”

¹⁵⁵ *Församlingsbladet* 13/2-1914, ”Den 6 februari 1914.”

¹⁵⁶ *Församlingsbladet* 27/2-1914, ”Försvaret och grundlagarna.”

¹⁵⁷ *Församlingsbladet* 27/3-1914, ”Försvarsfrågans lösning.”

¹⁵⁸ Lenhammar hänvisar till ett protokoll från 1911 där det står att: ”.../ tidningen skulle innehålla ’polemiska uppsatser om utomkyrkliga händelser (obs ingen högerpolitik)’. Det var de lundinska månadsöversikterna man på det sättet markerade sitt avstånd till.” Lenhammar 1981, s. 38.

¹⁵⁹ Brohed 2005, s. 29 f. och s. 45 f.

nen.¹⁶⁰ Artikeln präglas av förväntan på att något stort är på väg att ske, förhoppningar om att folket skall förenas och ”det bittra gnatet mellan bröder” tystna. Samtidigt finns en medvetenhet hos Johansson om att bondetåget kan missförstås och dras ner i partipolitiken:

Bondetåget har allt ifrån sin upprinnelse ärligt sträfvat efter att få vara en opinionsyttring, som klyfver partivågorna och enar folkets män till samlad vilja och handling. Vi bära alla ansvar för att det skall få gälla för hvad det vill vara. Vi måste alla sätta in vår kraft för att dess ärliga sträfvande ej må vantolkas ute i landet. Bondetåget får icke oskärmas af partilidelserna och göras till en högersak. Det är folkets gärning. Vårda den som dess ögonsten!¹⁶¹

I följande nummer, från den 1 februari, återfinns en insändare av Karl Petander som är kritisk till kyrkans uppslutning kring bondetåget.¹⁶² Petanders kritik går ut på att bondetåget, oavsett ursprungligt syfte, riskerar att kopplas samman med högerpolitiska intressen. Petander är kritisk till att kyrkan skall arrangera gudstjänster till stöd för manifestationen. Med tanke på den svåra frestelsen för prästerna att ”blanda samman religionens sak med egna partipolitiskt bestämda uppfattningar”, frågar sig Petander om ”man verkligen i dessa dagar ha rätt att hysa några förhoppningar om att dessa gudstjänster skola få gälla såsom en hela folkets sak”?¹⁶³ Redaktionen ger Petander ett kort och kärnfullt svar.¹⁶⁴ Man uttrycker förståelse för rädslan att kyrkan skall bli en ”partikyrka” men försvarar bestämt bondetågets syfte att ”lyfta försvarsfrågan öfver partierna”. *Vår Lösen* hävdar att bondetåget är av en helt annan karaktär än vad Petander antytt i sin insändare: ”Här vädjas icke till egoismen eller partisjälviskheten utan till fosterlandskänslan och offerviljan. Därmed är denna rörelse till sin karaktär mer etisk än politisk.” *Vår Lösen* sörjer att kyrkan inte varit med ”då nykterhetsrörelsen började” eller då ”arbetarrörelsen föddes” och ser här en chans att i alla fall vara med vid ”denna fosterländska rörelsens födelse”. Anledningen, menar *Vår Lösen*, är att kyrkan har ett ansvar att ”helga och fördjupa och där det kräfvdes – döma”.¹⁶⁵

I *Vår Lösens* första nummer efter bondetåget den 6 februari ägnas hela ledaren, som är ovanligt lång, åt reflektion över det inträffade.¹⁶⁶ Författaren, Einar Billing, menar att de allvarliga konsekvenserna av bondetåget både var överraskande och väntade. Överraskande emedan ingen kunnat förutsäga en nationell kris. Väntade, menar Billing, emedan varje handling och varje rörelse som rymmer verkligt allvar inte leder till ”frid utan söndring”. Bondetå-

---

¹⁶⁰ Johansson, Einar, ”Bondetåget 1914”, *Vår Lösen* 15/1-1914.

¹⁶¹ Johansson, Einar, ”Bondetåget 1914”, *Vår Lösen* 15/1-1914.

¹⁶² Petander, Karl, ”Församlingsgudstjänsterna och ’Bondetåget’”, *Vår Lösen* 1/2-1914.

¹⁶³ Som exempel nämner han alla de socialdemokrater och liberaler som inte delar bondetågsanhängarnas uppfattning i försvarsfrågan och som kan komma att uppfatta ”kyrkan såsom en parti- och klasskyrka”. Petander, Karl, ”Församlingsgudstjänsterna och ’Bondetåget’”, *Vår Lösen* 1/2-1914.

¹⁶⁴ *Vår Lösen* 1/2-1914, Redaktionens svar på insändaren ”Församlingsgudstjänsterna och ’Bondetåget’.”

¹⁶⁵ *Vår Lösen* 1/2-1914, Redaktionens svar på insändaren ”Församlingsgudstjänsterna och ’Bondetåget’.”

¹⁶⁶ Billing, Einar, ”Allvarstider”, *Vår Lösen* 15/2-1914.

get beskrivs som någonting unikt, någonting avgörande: ”Bondetåget blef något mera än en än så imponerande demonstration, den blef på fullt allvar historia.” Billing förnekar inte att det funnits en ”stark motivblandning” bakom, där också partipolitiska intressen ingått, men menar att ”den bärande grundtanken” kommer tvinga alla ytliga motiv att trängas ”djupare in i allvaret”.¹⁶⁷ Billing finner det tidigare försvaret av kyrkans deltagande som svagt och otillräckligt. Man måste nu gå ”från försvar till angrepp”! Tilliten till Gud är avgörande och den måste bottna i beredvilligheten att offra sig själv. Detta, menar Billing, är kännetecknet på att bondetågsrörelsens anspråk är legitima, nämligen att det den uttalade ”/.../var ej ett kraf på andra, utan ett erbjudande af egna offer”. Dessa offer, menar Billing, ”komma ock att utkrävas” och ”/.../ ej minst påkostade af dessa är offret af det självviska partisinnet”. Det är endast av denna anledning som han menar att kyrkan kunnat stödja rörelsen.¹⁶⁸

I samma nummer av *Vår Lösen* återfinns en betraktelse av Manfred Björkquist som också uttrycker sitt stöd för manifestationen. Liksom Billings ledare präglas Björkquists betraktelse av förhoppningar om en förnyelse som genom kärlekens självupppoffrande ande skall överbrygga den politiska splittringen: ”Ty vi längta efter ett Sverige, där rättfärdighet och kärlek bo, där misstron tiger och där bekvämligheten ej vågar visa sig.”¹⁶⁹

I en ledande artikel från den 15 mars framförs skarp kritik mot hur den politiska agitationen förs.¹⁷⁰ Kritiken riktar sig mot alla politiska läger. *Vår Lösen* försvarar dock sitt eget engagemang i bondetågsrörelsen: ”Det är icke okristligt att sjunga ut sin öfvertygelse med kraft.” *Vår Lösen* menar sig uppskatta alla hederliga debattinlägg, även från motståndare, så länge de vittnar om sann övertygelse. Istället riktas kritik mot dem som i ”skenhelig andlighet” tvär sina händer och anser sig kunna ställa sig utanför.¹⁷¹

För *Vår Lösen* var bondetåget en viktig händelse och man försvarade kyrkans deltagande. Bondetåget ansågs stå över partipolitiken och kyrkan fick inte fly sitt samhällsansvar. Det

---

¹⁶⁷ Han menar att den rörelse som bondetåget burits av kommer att ställas inför ett hårt prov, vilket också kungens tal, som han lovprisar för dess enkelhet och kärvhet, pekat på. Nu är det allvar, den enskilde måste ta ställning om han är beredd att leva upp till det offer han lovat eller inte. Billing tror att pliktuppfyllelsens styrka, som ”/.../ ej låta sig mätas med vanliga politiska räknemetoder”, kommer att stärka rörelsen. Billing, Einar, ”Allvarstider”, *Vår Lösen* 15/2-1914.

¹⁶⁸ Samtidigt reserverar han sig något då han avslutningsvis betonar att kyrkan i den strid som stundar har ett uppdrag att bevara landet från ”förhärjande bitterhet”. Billing, Einar, ”Allvarstider”, *Vår Lösen* 15/2-1914.

¹⁶⁹ Björkquist, Manfred, ”Morgonbön den 6 februari 1914”, *Vår Lösen* 15/2-1914.

¹⁷⁰ *Vår Lösen* 15/3-1914, ”Agitationsmoral.”

¹⁷¹ *Vår Lösen* erkänner kyrkans splittring i olika politiska läger men uttrycker en förhoppning att då striden är över och ”bryggorna skola slås”, de kyrkliga på ömse sidor ”må vara de första vid landfästena.” *Vår Lösen* 15/3-1914, ”Agitationsmoral.”

stora engagemang som uttrycks i *Vår Lösen* förklaras av att den unglyrkorörelse man företrädde varit en av initiativtagarna till bondetåget.¹⁷²

Att utreda bakgrunden till unglyrkorörelsen engagemang för bondetåget är en stor fråga. Vissa motiv framgår redan av artiklarna i *Vår Lösen*. Där görs en koppling mellan offerviljan hos försvarsvännerna och det kristna kallet. I båda fallen handlar det om att förvalta och försaka; förvalta nåden/fosterlandet, försaka egenintresset.¹⁷³ I försvarsrörelsen såg *Vår Lösen* dessutom en möjlighet till nationell samling, vilket stämde väl överens med det man eftersträvade, nämligen ”Sveriges folk – ett Guds folk”.¹⁷⁴ Unglyrkorörelsen var egentligen inte så intresserad av försvarsfrågan i sak. Det var religiösa och etiska motiv – där offervilligheten stod i fokus – som drev dem.¹⁷⁵

Det är viktigt att notera den förändring i självmedvetande som äger rum under efterspelet till bondetåget. Både Einar Billings och Manfred Björkquists artiklar från den 15 februari, liksom ledaren från den 15 mars, ger uttryck för en ny självförståelse. Det tidigare hävdandet av politisk opartiskhet överges och man erkänner försvarsfrågans politiska dimensioner.¹⁷⁶ Man ”avslöjar” därmed sina egna politiska preferenser. Samtidigt uppmanar *Vår Lösen* läsarna – primärt kyrkliga alltså – att tillsvidare stå fast i sin politiska övertygelse, oavsett parti. Dock hävdas att den kristna identiteten alltid går före partitillhörigheten.¹⁷⁷

I den konstitutionella kris som uppstod till följd av borggårdstalet tar *Vår Lösen* inte ställning. Det var försvarsfrågan man ville lyfta, inte kravet på en stark kungamakt. Dock antyds det, bl.a. i Einar Billings ledare ”Allvarstider”, att kungens agerande ansågs inte bara legitimt utan t.o.m. föredömligt.¹⁷⁸ Tergel visar också på att det fanns strömningar inom unglyrkorörelsen som önskade slå vakt om kungamakten, samtidigt pekar han på att det endast

---

¹⁷² Detta påvisar Alf Tergel i *Från konfrontation till institution – Unglyrkorörelsen 1912-1917*. Tergel redogör ingående för hur flera ledande personer inom unglyrkorörelsen t.o.m. kom att påverka utformning av bondetåget, som därigenom fick en mer religiös inramning. Som exempel på detta nämner Tergel de särskilda bondetågsgudstjänsterna och böndernas tal till kungen men även bondetågets officiella valspråk: ”Med Gud och Sveriges allmoge för Konung och Fosterland.” Tergel 1974, s. 73-78.

¹⁷³ Billing, Einar, ”Allvarstider”, *Vår Lösen* 15/2-1914.

¹⁷⁴ Björkquist, Manfred, ”Morgonbön den 6 februari 1914”, *Vår Lösen* 15/2-1914.

¹⁷⁵ Ingmar Brohed beskriver också detta som förklaringen bakom varför unglyrkomännen – då särskilt Manfred Björkquist – engagerade sig i just försvarsfrågan: ”Unglyrkorörelsen ville stödja sin folktanke genom att engagera sig i en för hela folket avgörande fråga.” Aronson betonar ytterligare enhetssträvandet som syfte bakom engagemanget i försvarsfrågan. Han beskriver nämligen initiativet till detta engagemang som en följd av den allt starkare splittringen mellan de borgerliga partierna från 1905 och framåt. Brohed 2005, s. 30 ff. Aronson 2008, s. 101.

¹⁷⁶ Torbjörn Aronson är av en annan uppfattning. Han menar att både Björkquist och Billing ”/.../ fortfarande tänkte på sitt engagemang som något över partipolitiken stående/.../”. Som bevis för detta anför han ”/.../ de diskussioner som efter valet fördes om en ny partibildning [ett reformvänligt mellanparti].” Aronson 2008, s. 112.

¹⁷⁷ Billing, Einar, ”Allvarstider”, *Vår Lösen* 15/2-1914; Björkquist, Manfred, ”Morgonbön den 6 februari 1914”, *Vår Lösen* 15/2-1914; *Vår Lösen* 15/3-1914, ”Agitationsmoral.”

¹⁷⁸ Billing, Einar, ”Allvarstider”, *Vår Lösen* 15/2-1914

var försvarsfrågan som hela ungkyrkorörelsen slöt upp kring.¹⁷⁹ Torbjörn Aronson betonar å andra sidan att det förelåg en stark koppling hos ungkyrkorörelsen – då särskilt Manfred Björkquist – mellan försvarsengagemanget och en positiv syn på ”demokratins möjligheter”. Han menar att ungkyrkorörelsens önskan att uppväcka folkets offervillighet också syftade till att ”/.../ bidra till framväxten av ett folkhem”.¹⁸⁰

SVENSKA MORGONBLADET

SvM uppmärksammar bondetåget.¹⁸¹ I en artikel från den 4 februari ställer sig *SvM* bakom ett avvisande av misstankar om att bondetåget skulle syfta till statskupp.¹⁸² Den 5 februari skriver *SvM* i positiva ordalag om alla de generösa insatser som gjorts för att kunna ta emot alla bönder som väntas komma.¹⁸³ I samma nummer skriver P. Waldenström ledaren där han propagerar för ett starkare försvar, han nämner dock ingenting om nästföljande dags stora händelse – bondetåget.¹⁸⁴

Dagen för bondetåget – den 6 februari – ges händelsen stort utrymme i *SvM*. Flera helsidor, där även bilder (bl.a. av kungen) förekommer, ägnas åt bondetåget.¹⁸⁵ *SvM* sympatiserar med syftet att demonstrera ”/.../ för en skyndsam lösning af försvarsfrågan, men också för en planmässig och till sina verkningar effektiv lösning”. Därför hälsar man också ”/.../ bonde-
männen hjärtligt välkomna”.¹⁸⁶

Dagen efter – den 7 februari – präglas *SvM* av stor upprymdhet över vad som skett. Över fyra helsidor späckade med bilder och artiklar rapporterar om denna ”enastående högtidlighet”.¹⁸⁷ Det första som konstateras i ledaren är att bondetåget nu fyllt sin ”stora mission”: ”Och det på ett sätt, som måste fylla hvarje svensks hjärta med stolthet och beundran.”¹⁸⁸ *SvM* betonar värdighet och allvar; bl.a. hänvisas till upptakten i ”hufvudstadens olika tempel”. Det uttrycks också förundran inför kungens tal. Dess klara besked i försvarsfrågan tas tacksamt emot. *SvM* anar att det kan få betydande politiska konsekvenser.¹⁸⁹

---

¹⁷⁹ Tergel 1974, s. 79-85.

¹⁸⁰ Aronson 2008, s. 113.

¹⁸¹ Det förekommer bl.a. annonser för bondetåget i tidningen. Annonserna uppmanar läsare som sympatiserar med syftet bakom bondetåget att framföra sina hyllningar till kungen via telegram. *SvM* 4/2-1914, ”Till Sveriges folk.” [annons].

¹⁸² *SvM* 4/2-1914, ”Bondetågets uppvaktning för regeringen. In i det sista försök till misstänkliggörande.”

¹⁸³ *SvM* 5/2-1914, ”Bönderna komma...”

¹⁸⁴ Waldenström, P., ”Stockholm. Hvad situationen kräfver. Af P. Waldenström.”, *SvM* 5/2-1914.

¹⁸⁵ *SvM* 6/2-1914, ”När Sveriges bönder gå till kungs.”; ”Ett och annat om bondetåget.”; ”Böndernas stora dag.”

¹⁸⁶ *SvM* 6/2-1914, ”När Sveriges bönder gå till kungs.”

¹⁸⁷ *SvM* 7/2-1914, ”Uppvaktningen för konungen en enastående högtidlighet.”; ”Märkliga kungsord till Sveriges bönder.”; ”Stora fosterländska fastor på aftonen.”; ”Regeringschefens svar till bönderna.”

¹⁸⁸ *SvM* 7/2-1914, ”Stockholm. Konung och allmoge. Regeringsskifte?”

¹⁸⁹ *SvM* 7/2-1914, ”Stockholm. Konung och allmoge. Regeringsskifte?”

SvM bekräftar gång på gång sitt stöd för den försvarsvänliga bondetågsrörelsens krav, liksom för kungens besked i frågan men undviker att fördjupa sig i den konstitutionella diskussionen. Att demokratin är den självklara utgångspunkten för *SvM* framgår emellertid av att man instämmer i statsminister Staaffs uttalande om att folket måste få tillfälle att tycka till i val innan några mer omfattande förändringar i försvarspolitiken kan företas. *SvM* tror att denna uppfattning också delas av kungen.¹⁹⁰ Utvecklingen följs med spänning. Den 11 februari meddelas den liberala regeringens avgång.¹⁹¹ *SvM* tar parti för kungen som man menar svarat både ”manligt” och ”korrekt” på statsrådets frågor, vilka man finner syftat till att ”.../ förvandla konungamakten till en namnstämpel utan egen vilja och öfvertygelse”.¹⁹²

SvM vidhåller sitt försvar av kungen. När det står klart att skälet bakom regeringens avgång inte står att finna i meningsmotsättningar gällande försvaret utan i ministärens ovilja att acceptera kungens rättighet att ”fritt meddela sig med Sveriges folk” blir *SvM*:s kungatrogna linje än mer befäst.¹⁹³ *SvM* menar sig dock företräda en både folklig och kristen uppfattning:

Vi tro verkligen ej, att Sveriges folk vill se konungen undanträngd till att betyda ingenting. /.../ Säkra äro vi därpå, att Sveriges kristna folk, som beder och bör bedja för konungen och all öfverhet, och hvars lojalitet mot konungen och hans hus aldrig svikit, skall känna sig kränkt af att i den politiska-kris, hvori vi nu befinna oss, inom riksdagen uttalas revolutionära hotelser mot landets konung /.../.¹⁹⁴

Den 13 februari skriver Waldenström om ”Den nya politiska situationen”. Waldenström delar *SvM*:s uppfattning. Kungen kan inte hindras att uttala sin övertygelse, kungen har inte brutit mot konstitutionen. Waldenström delar också *SvM*:s uppfattning att monarkin har sin förankring i det svenska folket: ”Ty huru man än vänder och snor, så är svenska folket i grund och botten ett konungskt folk.”¹⁹⁵

Den 14 februari behandlar *SvM*:s ledare det nya manifest som en majoritet av de liberala riksdagsmännen enats om.¹⁹⁶ *SvM* är starkt kritisk. Att manifestet tagit sin utgångspunkt i den konstitutionella frågan snarare än försvarsfrågan finner *SvM* olyckligt. Som belägg för att det

---

¹⁹⁰ *SvM* 9/2-1914, ”Stockholm. Ministeriellt ultimatum till kungen?”

¹⁹¹ *SvM* 11/2-1914, ”Ministären Staaff afgår. – Louise de Geer bildar den nya regeringen.”

¹⁹² *SvM* hävdar att detta strider mot ”vår konstitutions både anda och bokstaf”. Man spårar dessa kungafientliga krafter till det radikal- socialistiska lägret som man menar fått allt för stort inflytande över ministären Staaff. *SvM* 11/2-1914, ”Stockholm. Det går för långt.”

¹⁹³ *SvM* 12/2-1914, ”Stockholm. Statsministerns bekräftelse.”

¹⁹⁴ *SvM* 13/2-1914, ”Stockholm. I revolutionärt sällskap.”

¹⁹⁵ Waldenström hävdar att det varit oriktigt att kalla ministären för regering emedan kungen utgör en självklar del av regeringen. Antingen har man monarki eller så har man republik, menar Waldenström. Waldenström, P., ”Den nya politiska situationen. Af P. Waldenström. I.”, *SvM* 13/2-1914.

¹⁹⁶ *SvM* 14/2-1914, ”Stockholm. Det är inte så.”

inte finns några intressen som vill inskränka på "folkets självstyre" anför att den "stora författningsreform, som gaf svenska folket självstyrelse, genomfördes af högerpartiet".¹⁹⁷

SvM ger den tillträdande ministären Hammarskjöld det hedrande namnet "försvarsministären".¹⁹⁸ *SvM* finner det rätt att prioritera försvarsfrågan. Man hävdar att den står över de enskilda partiernas intressen och är en angelägenhet för hela riket. *SvM* delar också ministärens uppfattning att det "konstitutionella" bråket fått oproportionerligt stora proportioner. Det hävdas att det inte alls föreligger något hot mot "folket självstyre".¹⁹⁹

Den 20 februari finns en artikel, undertecknad av 27 frikyrkliga riksdagsmän, införd i *SvM*.²⁰⁰ I Artikeln – som går under rubriken "En förklaring" – hävdas att orsaken till regeringskrisen varit kungens borggårdstal. Ministären Staaff kan inte skuldbeläggas för detta. Man hänvisar till att det stod uppenbart, för "nästan alla", så fort borggårdstalet blivit bekant, att "den Staaffska ministären ej längre kunde stanna på sin post". Undertecknarna beklagar detta, särskilt emedan de tror att den Staaffska regeringen skulle lyckas "/.../ att få den viktiga försvarsfrågan ordnad på ett tillfredställande sätt". De frikyrkliga riksdagsmännen ifrågasätter dock inte monarkin. Istället tror de att den "stärkes och befästes" om bara de "konstitutionella formerna /.../ strängt iakttagas". Avslutningsvis lyfter de en fråga som skall visa sig extra känslig. De oroas över att "åtskilliga frikyrkliga ledare" genom att uppträda som "politiska partimän" stöter bort "de klasser, som i främsta rummet uppburit den frikyrkliga rörelsen"; nämligen "småfolket".²⁰¹

Reaktionerna på denna insändare är många och starka, samtliga kritiska. Redan i ledaren till samma nummer lämnar *SvM* besked om att man inte delar de frikyrkliga riksdagsmännens mening.²⁰² Dagen efter publiceras den andra delen i Waldenströms artikelserie om "Den nya politiska situationen", där han utifrån grundlagen försvarar kungens agerande. Det är dock osäkert om han skrivit denna artikel efter att ha läst de frikyrkligas "förklaring", innehållet tyder på att så inte är fallet.²⁰³ Men fler svar till de frikyrkliga riksdagsmännens "förklaring"

---

¹⁹⁷ *SvM* 14/2-1914, "Stockholm. Det är inte så."

¹⁹⁸ *SvM* 17/2-1914, "Stockholm. Den nya försvarsministären."; "Ministerkrisen löst – Ministären Hammarskjöld färdigbildad."

¹⁹⁹ *SvM* 16/2-1914, "Stockholm. De båda manifesten och försvaret."; *SvM* 19/2-1914, "Stockholm. Den nya ministärens program."

²⁰⁰ *SvM* 20/2-1914, "En förklaring."

²⁰¹ *SvM* 20/2-1914, "En förklaring."

²⁰² *SvM* tar avstånd från antydningarna om att kungen gjort något fel. Man håller med om att Staaffs regering fått ta emot en hel del oförtjänt klander men hävdar att detta inte rättfärdigar den osakliga "smutskastningen" av den nytillträdde ministären, eller för den del "smädelsorna mot konungen". *SvM* 20/2-1914, "Stockholm. De frikyrkliga riksdagsmännens förklaring."

²⁰³ Det finns dock en kommentar där "äfven kristna riksdagsmän" anges ha accepterat ett manifest som direkt strider mot "vår konstitution". Waldenström, P. P., "Den nya politiska situationen. Af P. Waldenström. II.", *SvM* 21/2-1914.

väntar. Först ut är två andra frikyrkliga riksdagsmän, Carl Boberg och Samuel Söderström. I varsin insändare redogör de för sin besvikelse.²⁰⁴ Några dagar senare återfinns i *SvM* ytterligare två kritiska insändare. Den ena, skriven av J. Norberg, präglas av stor upprördhet. Norberg anser sig kränkt av anklagelserna om att ”de ringa” stöts bort eftersom han själv anser sig tillhöra denna grupp men nu utpekas som avskräckande högerman: ”Men det vill jag säga eder, bröder, försöken inte tysta munnen på evangelii förkunnare, som efter bön och strid besekrat ett äresjukt kött, så att de utan anseende till personen våga tala sanning /.../ utan bedjen för oss, att vi må få mod att alltid vittna mot otillbörligheter!”²⁰⁵ Den andra insändaren är överraskande nog insänd av en biskop, Ernst Lönegren i Härnösand. Lönegren som tycks välvilligt inställd till de frikyrkliga, och deras potentiellt goda inflytande i riksdagen, är besviken. Han menar att ”förklaringen” förklarar åtskilligt, ”men ej det som skulle förklaras” (nämligen huruvida kungen var skyldig eller ej till regeringskrisen). Biskopen, som utgår från att han ur frikyrklig synvinkel av många betraktas som ”motståndare”, vill ändå, å sin sida, försäkra: ”jag tror mycket, mycket högre om friförsamlingarnes ’småfolk’ än hvad deras 27 representanter visat sig göra.”²⁰⁶

Inför den valdebatt som börjar redan i slutet av februari står *SvM* fast vid försvarslinjen. Man hävdar, som så många gånger förr, att denna fråga står över partiintressena. Därför oroas *SvM* över hur liberalerna, i vad man befarar är ett utslag av undfallenhet mot socialdemokraterna, försummar försvarsfrågan till förmån för ”författningsfrågan”. Dock gläds man åt hur ett antal ”frisinnade” liberaler, missnöjda med partiledningen, slutit sig samman för att i det kommande valet företräda en uttalat försvarsvänlig linje. *SvM* kommenterar: ”De lämna härvid partiintresset därefter. Men de handla i landets intresse.”²⁰⁷ Annars uppmärksammar *SvM* oroande hur konstitutionsfrågan t.o.m. föranlett ”republikansk agitation”.²⁰⁸ *SvM* ägnar därför en hel ledare åt att redogöra för en mängd paragrafer i grundlagen som befäster kungamakten.²⁰⁹

---

²⁰⁴ Boberg raljerar över deras påstådda ömhet: ”Åh ja, nog ömma de för folket, det skola vi icke förneka. Men de ömma väl något litet för sin egen ställning, sitt inflytande, sin popularitet också.” Söderström kontrar de 27:s tal om riskerna med politiska ledare och riktar udden mot dem själva: ”Det vore sorgligt /.../ om /.../ vi icke gifva rätt åt verkliga sakskäl, utan sätta småsinnets klassintressen framför hela folket gemensamma bästa.” *SvM* 23/2-1914, ”De frikyrkliga riksdagsmännens förklaring. Gensagor af andra frikyrkliga riksdagsmän.”

²⁰⁵ Norberg, J., ”De frikyrkliga riksdagsmännens förklaring. Af J. Norberg.”, *SvM* 25/2-1914.

²⁰⁶ Lönegren, Ernst, ”En förklaring, som förklarar åtskilligt, men ej det som skulle förklaras.”, *SvM* 25/2-1914.

²⁰⁷ *SvM* 23/2-1914, ”Stockholm. Det gäller icke partiintressen nu.”

²⁰⁸ *SvM* 25/2-1914, ”Den republikanska agitationen.”

²⁰⁹ *SvM*:s slutsats: ”Man må säga hvad man vill om konstitutionell utveckling och konstitutionell praxis, som ju så småningom utbildar sig, men grundlagarne medgifva ingen praxis, som innefattar ministerstyrelse istället för konungastyre.” *SvM* 28/2-1914, ”Grundlagsbud.”

Att bondetåget röner så stort intresse i *SvM* är inte märkligt. Manifestationen väckte allmänt sett stor uppmärksamhet i den borgerliga pressen. Rimligen fanns det också politiska intressen från *SvM*:s sida. Tidningen hyste sympatier för högern, särskilt på grund av just försvarsfrågan. När det gällde andra stora politiska frågor, som exempelvis nykterhetsfrågan, stod man närmare det liberala partiet.²¹⁰ Bondetågets huvudsyfte att utgöra en kraftfull opinionsyttring för en snabb och sammanhållen lösning av försvarsfrågan var alltså i sak något man sympatiserade med från *SvM*:s sida.

En omständighet som också kan ha bidragit till *SvM*:s ställningstaganden i borggårdskrisen var det alltmer polariserade politiska klimatet. Två motpoler stod mot varandra. Vänstern, som önskade se minsta möjliga kostnader för försvaret och som bekämpade en stark kungamakt (i vissa fall propagerade för republik). Eller högern, som önskade se ett starkt försvar och ett vidmakthållande av gällande grundlag med fortsatt monarkiskt statskick.²¹¹ Den polariserade debatten kan förklara varför *SvM*, som tidigare placerat sig någonstans i gränslandet mellan liberalerna och högern, nu fick en mer markerad högerprägel.

Att finna några teologiska skäl bakom *SvM*:s engagemang för försvaret har Ingmar Gustafsson visat är svårt att göra – även om sådana skäl förstås har påverkat enskilda personers ställningstaganden.²¹² Gustafsson pekar på att vare sig frågan om fredsarbete eller vapenväg-
ran väckt någon vidare uppmärksamhet i *SvM* under åren strax innan 1914. Men inte heller resonemang kring kriget som en Guds avsikt eller som en ofrånkomlig eskatologisk företeelse lyfts fram i *SvM*.²¹³ Däremot har *SvM*, enligt Gustafsson, gett utrymme för vissa dygdetiska motiv bakom försvaret. Det var viktigare för samhället att fostra goda karaktärer än att förbättra livsvillkoren.²¹⁴ Annars kan ett av de starkare skälen bakom engagemanget för ett starkt försvar antas vara allmänna nationalistiska strömningar. I alla fall framgår detta när det gäller Waldenström som hyste varma känslor för fosterlandet. Sverige var enligt honom överlägset

---

²¹⁰ Gustafsson nämner t.ex. att *SvM* tidigare ”/.../ uttryckt farhågor för att försvarsfrågan skulle tränga undan nykterhetsfrågan ur blickpunkten för intresset.” Gustafsson 1987, s. 123.

²¹¹ Det faktum att både socialdemokraterna och högern gick fram i valet våren 1914 medan liberalerna gjorde stora förluster var en konsekvens av det polariserade klimatet. Andersson 2003, s. 97 f.

²¹² Gustafsson konstaterar: ”De politiska artiklarna i Svenska Morgonbladet visar ingen förankring i någon teologi. Om det i något sammanhang blev ideologiska resonemang var det fråga om politisk ideologi.” Angående enskilda personer: Som jag tidigare diskuterat (se s. 25 f.) är det rimligt att anta att Waldenström med sin starka ställning inom SMF utövat inflytande över den politiska rörelse åt höger som *SvM* företog. Bl.a. Hans Andreasson påvisar Waldenströms allmänt betydande inflytande genom att framställa det som att denne personligen bidrog till att flera ledande personer inom SMF tog ställning för de konservativas sak. En annan person som rimligen haft stor betydelse för *SvM*:s politiska profil var dess chefredaktör under åren 1911-1916 J. M. Ollén. Ingmar Brohed nämner i detta hänseende en intressant omständighet: Från det att brodern N. P. Ollén övertog rollen som chefredaktör 1917 (han hade tidigare innehaft denna post 1904-1910) drev *SvM* en pacifistisk linje, vilket kontrasterar mot den tidigare försvarsvänliga linje som drivits under J. M. Ollén. Gustafsson 1987, s. 116. Andreasson 2007, s. 112. Brohed 2005, s. 91.

²¹³ Gustafsson 1987, s. 118 ff.

²¹⁴ Gustafsson 1987, s. 121.

andra länder på många sätt (stort, vackert, sunt – hög medellivslängd, rikt osv.). Waldenström hävdade t.o.m. vid något tillfälle att patriotismen var en kristen dygd.²¹⁵ En annan aspekt som tydligt framkommer hos både Waldenström och i *SvM*:s ledare är kritiken mot de ekonomiska argumenten. Sparkraven på försvaret vittnade inte bara om snålhet utan dessutom om brist på förstånd, menade de. I kontrast till krigshärjningar och ockupation framställdes försvaret som en billig livförsäkring.²¹⁶

WECKO-POSTEN

Intressant att notera är hur liten uppmärksamhet bondetåget får i *VP*. Den 5 februari återfinns en marginell notis bland de allmänna nyheterna. Notisen är i sig talande för *VP*:s avvaktande hållning: ”Bondetåget är dagens stora händelse. Från högerns sida göres mycket för detsamma. De liberala äro i allmänhet gråa till detta tåg. Och socialdemokraterna tycka att det är ett ’upptåg’.”²¹⁷ Men även om *VP* inte uttrycker någon vidare entusiasm så ignorerade man inte heller bondetåget. Intressant är t.ex. den annons som inbjuder deltagare i bondetåget till en föredragskväll i Betelkapellet. Temat för kvällen är, betecknande nog, det föga ”militaristiska”: ”Den 100-åriga freden.”²¹⁸

I det första numret efter att bondetåget ägt rum uttrycker *VP* fortfarande en avvaktande attityd. Överhuvudtaget uppmärksammas händelsen oväntat lite, åtminstone i jämförelse med den övriga kristna pressen. Det återfinns endast två artiklar som tar upp händelsen, den ena på förstasidan. Denna, som står under rubriken ”Bondetåget”, visar sig vid närmare granskning inte vara någon politisk kommentar utan en andlig betraktelse. Signaturen V. Liljeberg berättar här om en himmelsk vision som han erfor i samband med att han bevittnade bondetåget.²¹⁹

Den andra artikeln som är betydligt längre står under rubriken ”Tvenne tåg”. Det är en lång artikel som utförligt redogör för vad som inträffat under själva bondetåget men också det politiska efterspelet, inte minst om det stora arbetartåget till stöd för regeringens mer restri-

---

²¹⁵ Gustafsson 1987, s. 114.

²¹⁶ Waldenström, P., ”Den nya politiska situationen. Af P. Waldenström. I.”, *SvM* 13/2-1914; *SvM* 17/2-1914, ”Stockholm. Den nya försvarsministären.”

²¹⁷ *VP* 5/2-1914, ”Inrikes. Bondetåget.”

²¹⁸ Gustafsson redovisar att *VP* redan i en återblick från början av 1913 uttryckte uppskattning över den sittande liberala regeringens försvarspolitik. Enligt Gustafsson menade *VP* att denna vittnade om ett ”otvetydigt” fredsintresse: ”Både fred och försvar skulle med andra ord gynnas av den sittande regeringens arbete.” Gustafsson 1987, s. 115. *VP* 29/1-1914, ”Deltagare i Bondetåget inbjudes...” [annons].

²¹⁹ Han avvisar direkt alla misstankar om att det skulle röra sig om någon politisk kommentar: ”Blif icke förskräckt, min vän, att jag skall göra några politiska betraktelser öfver det. De äro legio, som göra det, och reda sig mig förutan.” Liljeberg skådade ett himmelskt ”bondetåg” som vida överträffade den jordiska motsvarigheten. Människor från världens alla hörn och nationer, med olika yrkes- och klassstillhörighet, tågade, under ”frälsningens korsbanér”, in i det nya Jerusalem. Vissa fick emellertid inte passera in genom portarna emedan ”Konungens tjänare”, hos dem, inte funnit ”/.../ det ödmjuka nådehungrande, från ärelystnad och själfbehag renade sinne, som utgör ett hufvudvillkor för att komma därin.” Liljeberg, V., ”Bondetåget”, *VP* 12/2-1914.

tiva försvarspolitik.²²⁰ Till skillnad från övrig kristen press uppmärksammar alltså *VP* arbetartåget som en opinionsyttring motsvarande bondetåget. Rapportering ger dessutom ett refererande sakligt intryck där de olika talen återges ordagrant och där några politiska värdeomdömen, vare sig åt höger eller vänster, knappast märks.²²¹ Sammantaget får man bilden av att *VP* betraktar båda dessa tåg som utpräglade partipolitiska opinionsyttringar.²²²

Intressant nog rapporteras än mindre om den politiska krisen i följande veckas nummer, trots att debatten i övrigt då blivit hätskare. *VP* nämner förvisso bland sina inrikesnyheter regeringsskiftet men kommenterar inte närmare händelsen.²²³ Först den 26 februari kommenterar *VP* den politiska situationen.²²⁴ Det politiska läget beskrivs som ovanligt stormigt. Enligt *VP* har politiken blivit en fråga som diskuteras överallt, också i de kristna hemmen. Och eftersom politiken anses präglas av både ”slughet och illistighet” manar *VP* de kristna att iakttä stor försiktighet. Enligt *VP* har det proportionella valsystemet bidragit till att skapa ”skarpa partibildningar med stark partidisciplin och utpräglade intressekonflikter”.²²⁵ *VP* uttrycker oro över att den politiska agitationen skall dras in i församlingslivet, inte minst genom predikningar.²²⁶ Öväntat är att *VP* vare sig uttalar sitt stöd för liberalerna eller nämner något om den konstitutionella krisen.²²⁷

---

²²⁰ *VP* 12/2-1914, ”Tvenne tåg. Bondetåget den 6 febr. 1914. Arbetartåget söndagen den 8 febr. samma år.”

²²¹ Några få antydningar om tidningens hållning i frågan skymtar dock. Som bidragande orsak bakom den stora uppslutningen till bondetåget anförs exempelvis den ekonomiska sponseringen. Enligt *VP* blev många bönder erbjudna gratis resor till och från Stockholm, samt bjudna på kost och logi. Med dessa antydningar får man intrycket av att skälen bakom demonstrationen inte bara var renhjärtat fosterländska. Även angående arbetartåget lyfter *VP* fram vissa tvivelaktiga inslag. Bl.a. pekar man på hur grovt missvisande uppskattningen av antalet demonstranter blivit, både på grund av socialdemokraternas egna räknemaskiner men också – och mer anmärkningsvärt – på grund av att vissa demonstranter återvänt till slutet av tåget för att bli räknade på nytt (!). *VP* 12/2-1914, ”Tvenne tåg. Bondetåget den 6 febr. 1914. Arbetartåget söndagen den 8 febr. samma år.”

²²² *VP* 12/2-1914, ”Tvenne tåg. Bondetåget den 6 febr. 1914. Arbetartåget söndagen den 8 febr. samma år.”

²²³ Annars hade man ju kunnat vänta att *VP* åtminstone uttryckt sina sympatier för den avgående Staaffska ministären. Om bondetåget återfinns i övrigt endast en kort notis om de stora summor järnvägsstyrelsen beräknas få som intäkter på grund av de extra insatta tågen. *VP* 19/2-1914, ”Inrikes. Regeringsskiftet.” *VP* 19/2-1914, ”Inrikes. Bondetåget.”

²²⁴ *VP* 26/2-1914, ”Stockholm den 26 februari.”

²²⁵ Detta, anser *VP*, är i sig inte fel – ”enighetsträfvandet” är riktigt – men det kan leda till intressekonflikter; hos varje parti finns ”sådant, man gillar, och sådant, man icke gillar”. Men *VP* försvarar ändå själva syftet med de politiska partierna: ”Gifvetvis ansluter man sig dock till det parti, hvars grundåskådning, man står närmast, och hvars sträfvanden man anser bäst främja folkets och landets väl.” *VP* 26/2-1914, ”Stockholm den 26 februari.”

²²⁶ *VP* menar att kristna politiker, oavsett partitillhörighet, har ett viktigt uppdrag att fylla och att det är självklart att den enskilde har rätt att kämpa för sin övertygelse, dock manar man till ”lugn och sans”. Huvudsaken är, vädjar *VP*, att vi ”.../ icke döma hvarandra till sämre kristna därför, att vi sluta oss till olika politiska partier. Det kan finnas lika goda kristna i vänsterparti som i högerparti och vice versa. Evangelium står öfver alla partier och Gud öfver allt och alla.” *VP* 26/2-1914, ”Stockholm den 26 februari.”

²²⁷ Särskilt anmärkningsvärt framstår detta när ledaren ändå redogör för en mängd skäl bakom den politiska turbulensen, bl.a. nämns den Staaffska ministärens politik, regeringsskiftet och olika förslag på hur försvarsfrågan skall lösas. Kungen nämns överhuvudtaget inte och borggårdstalet antyds bara i en vag formulering – ”.../vissa drag vid bondetåget /.../” – där det istället hänvisas till ett ”neutralt längre referat” (vilket måste syfta på artikeln ”Tvenne tåg”, publicerad två veckor tidigare). Det förekommer dessutom ytterligare ett anmärkningsvärt inslag i detta nummer av *VP*. Bland inrikesnyheterna återfinns en notis under titeln ”Ingen munkorg”.

Bondetåget röner oväntat lite uppmärksamhet i *VP*. Dels kan detta ha att göra med tidningens förhållandevis nedtonade politiska intresse. I jämförelse med t.ex. *GST* och *SvM* får de politiska nyheterna betydligt mindre utrymme i *VP*.²²⁸ Men i det här fallet rör det sig nog inte bara om bristande politiskt intresse, tvärtom visar *VP* i andra politiska frågor prov på stort engagemang (t.ex. i nykterhetsfrågan). Rimligen finns det andra skäl till att man väljer att inte uppmärksamma bondetåget. Det är dock svårt att utläsa några sådana skäl utifrån tidningsunderlaget självt. Där antyds bara att man betraktar bondetåget som en opinionsyttring för högerintressen.²²⁹ Samtidigt tar *VP* aldrig avstånd från vare sig bondetågets krav eller kungens tal. Det verkar som *VP*, liksom tidigare, initialt stödjer den liberala regeringens försvarspolitik men i det skarpt polariserade politiska klimat som följer på borggårdskrisen avstår från att välja sida.

En förklaring till detta kan vara att Baptistsamfundet redan sen tidigare var splittrat när det gällde hur man skulle hantera försvarsfrågan. Att krig var olycka och fred var idealet, målet att sträva efter, rådde det enighet kring. Däremot var man inte lika enig i frågan hur detta mål skulle förverkligas. En viss Anders Wickman, tidigare baptistpastor, hade väckt stor uppståndelse som ledare för ”antikrigsrörelsen”, senare organiserad under namnet ”Hvita hären”. Wickman pläderade för ett aktivt motstånd, på internationell grund, mot all form av krigsmakt. Han argumenterade för maximal nedrustning. Det fanns många inom Baptistsamfundet som tyckte att Wickman gick för långt i sin fredsaktivism. Motståndarna hävdade att endast Jesu evangelium kan bringa fred till jorden. Avrustningen tjänade ingenting till så länge folket förblev gudlöst. Dessutom upplevde man att Sveriges försvarsmakt var befogad i ljuset av stormakternas upprustning. *VP* tog inte principiellt parti för någon utav sidorna i denna debatt men visade, inte minst genom de insändare man publicerade, att man höll med de som ifrågasatte Wickman.²³⁰ Det förekommer även i enstaka fall direkt kritik av Wickmans antikrigsorganisation ”Hvita hären” från tidningsredaktionens sida.²³¹ Kanske kan dessa, om än ringa,

---

Notisen anför ett kortare citat ur en artikel i *SvM* skriven av J. Norberg. Norbergs artikel utgjorde i sin helhet ett synnerligen kritiskt svar på en i *SvM* tidigare publicerad artikel av ett antal liberala frikyrkliga riksdagsmän. Också i det korta citat som återfinns i *VP* framgår Norbergs skarpa ifrågasättande av att från ”frisinnadt” håll försöka tysta politiska meningsmotståndare. Det märkliga är för det första att *VP* väljer att publicera citatet, än märkligare är att man inte alls kommenterar det, trots att Norberg tämligen öppet kritiserat just de frisinnade intressen som *VP* menar sig företräda (!). Norberg, J., ”De frikyrkliga riksdagsmännens förklaring. Af J. Norberg.”, *SvM* 25/2-1914. *VP* 26/2-1914, ”Inrikes. ’Ingen munkorg.’” *VP* 26/2-1914, ”Stockholm den 26 februari.”

²²⁸ Tidningens ledare återfinns t.ex. inte i början av tidningen, där det istället alltid står att finna en ’kristlig’ betraktelse, utan istället längre in i tidningen, före den återkommande spalten med inrikesnyheter.

²²⁹ *VP* 5/2-1914, ”Inrikes. Bondetåget.”

²³⁰ Gustafsson 1987, s. 120 f.

²³¹ *VP* 19/2-1914, ”Inrikes. ’Hvita hären’.”

försvarsvänliga tendenser, i någon mån, förklara varför *VP* inte tydligare tog avstånd från bondetåget.

När det gäller *VP:s* undvikande av att ta ställning i konstitutionskrisen är det svårare att komma med förklaringar. Antagligen föreligger en mängd bakomliggande faktorer. Men även i detta fall är det inte otroligt att tänka sig att den politiska spänning som fanns inom Baptist-samfundet påverkat. Harry Lenhammar beskriver i alla fall detta som problematiskt för *VP*. I och med att tidningen alltmer kom att framstå som ett samlande organ för Baptistsamfundet skärptes diskussion kring dess politiska profil.²³² Det fanns både de som önskade se en mer konservativ hållning i Waldenströms anda och de som tyckte att *VP* skulle röra sig mer åt vänster.²³³ Utifrån denna spänning är det inte omöjligt att man från *VP:s* sida helt enkelt tillämpade försiktighetsprincipen. Att endast antyda kritik mot kungen var vid denna tid kontroversiellt. Genom att undvika frågan hoppades man kanske också slippa ännu en potentiellt splittrande debatt inom det egna samfundet.

SAMMANFATTNING

Undersökningen har visat att borggårdskrisen väckte stor uppmärksamhet i den kristna pressen. Särskilt i *Vår Lösen* och *Församlingsbladet* uttrycks redan inför bondetåget stor entusiasm. I båda fallen rör det sig om en slags lansering där projektet försvaras och motiveras. Särskilt betygas att bondetåget och den därtill knutna försvarsfrågan är en angelägenhet för hela folket och därmed står över enskilda partiintressen. Man värjer sig mot alla misstankar om att det skulle ske på högerinitiativ. Att *Vår Lösen* och *Församlingsbladet* ger uttryck för en dylik uppfattning förklaras till stor del av att båda två, särskilt när det gäller den förra, hade starka band till unglyrkorörelsen. Tergel har visat att denna rörelse var en av de drivande krafterna bakom bondetåget. Själva utgångspunkten och målsättningen för unglyrkorörelsen ”Sveriges folk – ett Guds folk”, förutsatte föreställningen om det gemensamma kristna fosterlandet. Sveriges folk, hur splittrat det än kunde verka, vilade på en gemensam grund, en kristen kultur, som band det samman. Redan tidigare hade unglyrkorörelsen engagerat sig i just försvarsfrågan. Man fann i denna fråga en förenande potential där värnandet av det gemensamma fosterlandet skulle väcka folkets självmedvetande till liv.²³⁴

---

²³² Frågan om *VP:s* ställning inom Baptistsamfundet var för övrigt mycket kontroversiell. Alla tendenser mot centralisering mötte skarp kritik. Kritikerna menade att centraliseringen endast ledde till ”prästvælde” och att Baptistsamfundet var på väg att bli en ”kyrkoinstitution”. En de mest principfasta kritikerna, J. Ongman, hävdade apropå *VP:s* allt vidare anspråk: ”Endast samfund med biskopligt styrelsesätt kunna med fördel utgiva egna tidningar.” Lenhammar 1981, s. 53 f.

²³³ Lenhammar 1981, s. 53 ff.

²³⁴ Tergel 1974, s. 73-78.

När det gäller *SvM* och *GST* var uppmärksamheten kring och stödet för bondetåget inte förankrat i någon ”folkkyrkoteologi”. *GST* gav sitt stöd till försvarsrörelsen men utgångspunkten var, för att hårdra det, snarare den kristna staten än det kristna folket. För *SvM* som drev en försvarsvänlig linje och dessutom gärna tonade ner sin högerstämpel var bondetåget, med dess anspråk på att vara partipolitiskt obundet, tacksamt att lyfta fram. En del av förklaring bakom *SvM:s* försvarsintresse går sannolikt att finna i det stora inflytande som vissa inflytelserika försvarsvänner inom SMF (företrädesvis Waldenström) utövade. Försvarsintresset motiverades bl.a. med att Sverige var värt att försvara.

Den tidning i denna undersökning som minst uppmärksammade bondetåget var *VP*. Tidningen var sedan tidigare en sympatisör av ministären Staaff med dess restriktiva, men likväl som man uppfattade det ansvarsfulla, försvarspolitik. Bondetåget betraktas från *VP* som ett högerprojekt vilket kan ha varit ett tillräckligt skäl att inte uppmärksamma det. *VP* betonade hellre freden och samhörigheten mellan folken och förhöll sig skeptisk till nationell upprustning. Sannolikt har detta sin bakgrund i Baptistsamfundets internationella förgreningar och det förhållandevis nära samarbete och utbyte som ägde rum dem mellan.

Borggårdskrisen medförde att det politiska klimatet polariserades och tidningarna tvingades ta ställning. Två motstridiga alternativ ställdes mot varandra. Antingen tog man ställning för ett starkt försvar och en stark kungamakt eller så förespråkade man en minskning av försvarsutgifterna och ett mer genomgripande ”folkstyre”. För liberalerna som intog en mellanställning blev det väldigt svårt att hävda sig och partiet förlorade också stort i valet senare under våren 1914, medan högern och socialdemokraterna gick fram.

Den tidning som tog tydligast partipolitisk ställning var *GST*. Denna förespråkade både ett starkare försvar och en starkare kungamakt. Särskilt det senare lyftes fram och kontrasterades mot ökad demokrati. *SvM* tog också ställning för ett starkare försvar och ifrågasatte ministären Staaffs avgång utifrån att det var ansvarslost att avbryta beredningen av försvarsfrågan i ett så kritiskt läge. Däremot framhävde *SvM* inte den konstitutionella debatten som man uppfattade skymde den verkligt angelägna frågan om försvaret, men man försvarade ändå kungens agerande i samband med bondetåget. *VP* förhöll sig som sagt avvaktande. Något oväntat framförde man inte heller något direkt försvar för den liberala regeringen och dess försvarspolitik. Istället förhöll sig *VP* distanserat till borggårdskrisen och rapporterade endast om den i neutrala termer. Beträffande den konstitutionella krisen sägs från *VP* ingenting. Möjligen vittnar både *SvM:s* och *VP:s* försiktiga attityd i frågan om kungamakt kontra parlamentarism om en genuin osäkerhet. Det fanns naturligtvis starka skäl att argumentera för ökad

demokrati, de hade ju både *SvM* och *VP*, tidigare gett uttryck för.²³⁵ Samtidigt fanns det inom frikyrkorörelsen konservativa sympatier, särskilt tydligt inom SMF, och möjligen befarade redaktionerna att alltför markerade ställningstaganden i en så känslig fråga skulle kunna leda till splittring i de egna leden.

Församlingsbladet och *Vår Lösen* delade, som sagt, en försvarsvänlig hållning och bägge stödde helhjärtat bondetåget. Reaktionerna på den efterföljande borggårdskrisen skiljer sig dock något åt. *Församlingsbladet* tar direkt parti för kungen och försvarar hans agerande utifrån regeringsformen. *Vår Lösen* väljer att inte göra några principiella politiska uttalanden i den konstitutionella frågan. Däremot uttrycker *Vår Lösen* ett slags erkännande av att alla samhällsfrågor ofrånkomligen rymmer en politisk aspekt och att deras tidigare hävdande av försvarsfrågan som stående över partipolitiken varit naiv. Därmed erkänner också *Vår Lösen* att den delat det politiska intresset för försvaret med högern. Men istället för att ifrågasätta sitt eget agerande stärker denna nyväckta politiska medvetenhet *Vår Lösens* uppfattning att alla kristna, oavsett partitillhörighet, måste delta i, och efter sin övertygelse försöka påverka, samhällsdebatten.

RESULTAT

Som framgått präglas den kristna pressen av en påtaglig samsyn i attityden till demokratiseringsprocessen och debatten om parlamentarismen. Gemensamt är t.ex. ett etiskt förhållningsätt. Ofta framträder det i form av samhällskritik mot sådana företeelser som anses omoraliska, som t.ex. lögner och förtal i den politiska debatten. Gemensamt är också en mängd samhällspolitiska tendenser. Främst tänker jag då på konservatismen, som framstår som en viktig gemensam utgångspunkt, undantaget *VP*. Med konservatism syftar jag då på viljan till en försiktig samhällsutveckling, motståndet mot radikala krav på genomgripande samhällsförändringar och framhävandet av vikten av aktning för lag och rätt (inkluderande krav på moraliskt riktigt uppförande). En annan tendens som förenar, undantaget *GST*, är respekten för folkviljan som normerande, också för rikets regering. Även om folkviljan inte per definition anses ha rätt, tvärtom menar man att den lätt kan manipuleras av tvivelaktiga intressen, förutsätts ändå att hänsyn tas till demokratiska principer. Detta hindrar förstås inte att kungamakten kan försvaras, men då utifrån just folkviljan.

Även om samsynen hos den kristna pressen är slående finns det en mängd exempel på där attityder och uppfattningar skiljer sig åt. Tydligast blir det när det gäller ”konstitutionskrisen”

---

²³⁵ Se *Svenska Morgonbladet* och *Wecko-Posten* (Del I – Rösträttsreformen 1907-11); s. 26 och s. 29.

1914. För även om ingen direkt ifrågasätter kungens agerande i samband med bondetåget märks skillnader i attityd. *VP*, t.ex., avstår från att kommentera händelsen, vilket både kan tolkas som, outtalad, kritik av eller respekt för kungen. *GST* däremot tar tillfället i akt att inte bara försvara kungen utan t.o.m. propagera för en starkare kungamakt och *mot* en demokratisk utveckling. *SvM* och *Församlingsbladet* nöjer sig emellertid med att försvara kungens agerande utifrån gällande grundlag (dessa ger uttryck för en positiv attityd till såväl kungamakt som parlamentarism). *Vår Lösen*, slutligen, undviker liksom *VP* att ta ställning i striden om konstitutionen – eller den ”konstitutionella praxisen” – men lovprisar samtidigt kungens tal. Spridningen mellan tidningarna är alltså på denna punkt betydande. Ett annat exempel som uppvisar brist på samstämmighet i den kristna pressen är frågan som ligger bakom bondetåget, försvarsfrågan. Här ställer sig förvisso de flesta för ett starkare försvar, undantaget *VP*, men motiven ser olika ut. *GST* verkar motivera sitt ställningstagande främst utifrån politiska preferenser för högern. *SvM* argumenterar för ett starkt försvar utifrån att det gagnar mer än det kostar. Medan *Vår Lösen* och *Församlingsbladet* motiverar sitt ”partipolitisk obundna” försvarsengagemang med strävan efter nationell kristlig samling kring det gemensamma arvet; kyrkan och fosterlandet.

Det finns naturligtvis en mängd faktorer som påverkat varför bilden av kristen press kring åren 1907-14 ser ut som den gör. Utifrån min studie kan jag sluta mig till att det särskilt var inställningen till vissa strömningar och frågor i tiden som avgjorde vilka samhällspolitiska ståndpunkter man intog. Jag skall avslutningsvis ta upp och diskutera tre sådana: *nationalism kontra internationalism, konfessionalism och markerade partipolitiska positioner*.

Om man applicerar dessa begrepp på den kristna press jag undersökt är det slående att se hur tongivande de nationalistiska strömningarna tycks ha varit.²³⁶ Samtliga tidningar, med undantag av *VP*, utgår ifrån nationalismen i sin argumentation. Och detta gäller såväl angående försvaret och kungamakten som det gäller bejakandet av, respektive motståndet mot, den demokratiska processen. Den mest renodlade nationalismen framträder hos *Vår Lösen*. Här kontrasteras det gemensamma fosterlandets behov mot den enskildes begär. De enskildas beredvillighet att offra sig för det gemensamma bästa hyllas som en kristen dygd. Försvaret

---

²³⁶ Vare sig *nationalism* eller *internationalism* är några entydiga begrepp. Därför är jag tvungen att ge en, om än ganska vid, definition av vad jag syftar på med begreppen. Med *nationalism* menar jag en ideologisk åskådning som sätter nationens intressen främst. Nationalismen hyllar det gemensamma arvet inom en nations gränser; såväl kultur och historia som religion. Med *internationalism* menar jag en ideologisk åskådning som istället sätter den internationella gemenskapens intressen främst (alltså före nationens). Internationalismen eftersträvar politiskt och ekonomiskt samarbete över nationsgränserna, vilket uppfattas gynna också de enskilda nationerna. Tergel 1969, s. 15-22.

syftar inte heller primärt till att försvara individen utan den svenska kultur som vilar på en tusenårig kristen grund. Även *GST* och *Församlingsbladet* präglas av en nationalistisk retorik. Nationens bästa är alltid folkets bästa, vilket inte behöver innebära att folket alltid vet sitt eget bästa. Beträffande alla de statskyrkliga tidningarna (*GST*, *Vår Lösen* och *Församlingsbladet*) framstår överhuvudtaget nationalismen väl förenlig med kyrkliga anspråk på att genomsyra hela nationens stats- och kulturliv.

Intressant med *SvM* är att den ”fosterlandskärlek” som där hyllas, inte på samma sätt kan förklaras enbart utifrån nationalismen. Snarare är det liberala drag som gör sig gällande, i det att man argumenterar utifrån individens bästa. Landets försvar motiveras t.ex. med att den enskilde tjänar på att det. Hotbilden vid krig är inte den svenska kulturens undergång utan den enskildes lidande. Men någon internationalism kan man inte tala om när det gäller *SvM*. Det kan man först beträffande *VP*. *VP* lyfter fram internationalismens argument, att freden mellan nationerna gagnar alla. Samhörigheten mellan kristna världen över framställs dessutom som starkare än den mellan människor som tillhör samma nation. En naturlig förklaring bakom detta var förstås baptismens internationella sammanhang, till skillnad från exempelvis SMF som utgjorde en utpräglat svensk väckelserörelse.²³⁷ I ett större sammanhang kan likväl både *VP:s* och *SvM:s* gemensamma fokus på individen ses som en följd av den pietistiska och evangelikala väckelsens betoning på personlig omvändelse. *VP:s* politiskt liberala profil förefaller utifrån detta perspektiv mer naturlig än *SvM:s* högersympatier.

GST är den tidning som tydligast präglas av *konfessionalismen*.²³⁸ Enligt *GST* utgör Guds ord och bekännelsen – syftande på *Bibeln* och *de lutherska bekännelseskriterierna* – kyrkans och hela samhällets okränkbara rättesnören. Allt som strider mot dessa måste bekämpas. Detta förklarar varför *GST* så frenetiskt avskydde socialismen, som betraktades som kristendomsfientlig, men även varför man tog skarpt avstånd från liberalismen, som upplevdes sträva efter att försvaga kristendomens inflytande på samhället. Av naturliga skäl föranledde konfessionalismen också att *GST* vägrade acceptera andra kristna grupperingar utanför statskyrkan (frikyrkorna) trots att man ibland drev gemensamma politiska krav (som i försvarsfrågan). *GST:s* uppslutning kring kungen och motstånd mot parlamentarismen kan utifrån konfessionalismen ses som en vilja att värna det som man menade enade samhället (kungen) och motarbeta det

---

²³⁷ Mer om detta under rubriken *Svenska Morgonbladet (Del I – Röstströmsreformen 1907-11)*; s. 26.

²³⁸ *Konfessionalism* betecknar här den riktning som över allt annat hävdade vikten av enhet inom stat och kyrka, i lära och liv. Utgångspunkten var den enhetliga statskyrkan. Alternativa tolkningar som stred mot vedertagna uppfattningar bekämpades och konformism eftersträvades. Förenklat var idealet: ett språk – en tro – en nation. Tergel 1973, s. 518-523.

som man menade splittrade samhället (parti- och särintressen).²³⁹ Även *Vår Lösen* och *Församlingsbladet* präglades av vissa drag av konfessionalism. Bl.a. betonade man gång på gång vikten av enhet över partigränserna i nationella angelägenheter (försvarsfrågan). Här menade man att kyrkan var både en förutsättning för verklig enhet och, potentiellt, en avgörande faktor för att fördjupa denna enhet. Däremot drev inte *Vår Lösen* och *Församlingsbladet* någon konsekvent konfessionalistisk linje som *GST*. *Vår Lösen* och *Församlingsbladet* accepterade t.ex. – trots vissa tveksamheter initialt – ett demokratiskt system med olika politiska partier. När det gäller de frikyrkliga tidningarna *SvM* och *VP* säger det sig självt att de inte utgick från konfessionalismen såsom den här presenterats. Statskyrkan var och förblev under det tidiga 1900-talet primärt en motståndare för frikyrkorörelsen.²⁴⁰ Just därför är det intressant att se hur *SvM* kom att stödja högern, som väl i övrigt får anses vara en av få politiska krafter, som vid denna tid uttalat kämpade för statskyrkosystemets upprätthållande.

Det råder ingen tvekan om att det politiska klimatet i början av 1900-talet alltmer kom att präglas av *markerade partipolitiska positioner*. En bidragande orsak bakom detta var röst-rättsreformen 1907-11 som införde proportionella val i Sverige. Partierna blev därmed viktigare, eftersom det blev svårare för en enskild riksdagsman att få tillräckligt många röster för att bli invald i riksdagen på egen hand. Samtidigt blev det lättare för mindre partier att få representation i riksdagen eftersom man inte behövde vinna i de enskilda valkretsarna. Men därigenom fick som sagt partiorganisationen större betydelse och partidisciplinen blev viktigare.²⁴¹ Naturligtvis påverkade detta också den kristna pressens politiska ställningstaganden. Förenklat kan vi tala om tre olika förhållningssätt: De som accepterade och anammade partipolitiken (*GST*, *VP*), de som förhöll sig avvaktande men ändå valde att ta del i partipolitiken (*SvM*, *Församlingsbladet*) och de som direkt tog avstånd från partipolitiken (*Vår Lösen*).

Utifrån de politiska frågor jag i denna uppsats undersökt framstår *VP* som den tidning som mest konsekvent följer en partipolitisk position. *VP* följde i nästan alla avseenden den liberala partilinjen. Exempel på detta: liksom det liberala partiet var *VP* positiv till en demokratisk utveckling men skeptisk till den utformning som rösträttsreformen 1907-11 fick (bl.a. på grund av att man önskade majoritetsval istället för proportionella val), likaså förespråkade *VP* i linje med liberalerna återhållsamhet i försvarsutgifterna. Utifrån *VP*:s partilinje förefaller

---

²³⁹ Konfessionalism förknippas ofta med den lutherska ortodoxins enhetssträvanden under 1600-talet. Intressant är därför att notera hur *GST* lyfte fram just stormaktstiden som en guldålder, och hjältekonungen Gustav II Adolf som en förebild. 1600-talets Sverige hänvisades till som ett eftersträvansvärt ideal. Hörmander 1980, s. 129 ff.

²⁴⁰ Brohed 2005, s. 115 f.

²⁴¹ Andersson 2003, s. 90 f.

det därför märkligt att tidningen inte tydligare uttalade sitt stöd för den avgående liberala ministären Staaff och inte heller markerade en parlamentarisk hållning i samband med borggårdskrisen. *GST* framstår som den näst mest partipolitiskt orienterade tidningen. *GST* stödde liksom högern ett starkt försvar och tog i borggårdskrisen parti för kungen. *GST* uppmanade t.o.m. läsarna att rösta på högern (i alla fall vid valet 1911). Tidningen var dock inte bunden vid en partilinje utan kritiserade också högerpartiet. Dessutom uttryckte tidningen en reaktionär hållning – exempelvis i kritiken av demokratin och hyllandet av kungamakten – som inte utan vidare kan tillskrivas det ”moderata” högerpartiet.

SvM och *Församlingsbladet* hade ett friare förhållningssätt till partipolitiken men visade samtidigt tydligt var sympatierna låg. Särskilt i och med det polariserade läge som uppstod i samband med borggårdskrisen tog *SvM* klart ställning för högern. *Församlingsbladet* som, inte utan skäl, fått stämpeln ”höger tidning” försökte sedan inta en mer partipolitiskt obunden inställning, även om den konservativa grundhållningen kvartstod.

Vår Lösen tog uttryckligen avstånd från partipolitiken och menade sig verka för hela folket och inte för något särskilt partis intressen. Emellertid tvingades *Vår Lösen* efter borggårdskrisen erkänna att försvarsfrågan blivit en parti fråga. Detta hindrade inte *Vår Lösen* från att fortsätta bilda opinion i försvarsfrågan samtidigt som man hävdade att kyrkans uppdrag aldrig fick reduceras till partipolitik.

Avslutningsvis bör, utifrån vad uppsatsen visat, den självvranssakande frågan ställas: Kan man överhuvudtaget tala om en kristen press? Är det inte mer som skiljer än förenar? Är inte kopplingarna starkare mellan politiskt likasinnad press än mellan press med kristen profil? På alla dessa frågor skulle jag vilja svara både ja och nej. Visst går det inte att förneka att kristenheten i Sverige vid denna tid, politiskt sätt, var djupt splittrad. Samtidigt har det framgått att det fanns gemensamma drag. Inte minst förenades den kristna pressen i kritiken mot vad man upplevde som urartad politisk agitation, liksom man förenades i hävdandet av kristen moral, som förenklat kan sammanfattas under parollen: ”Ärlighet varar längst!”²⁴²

---

²⁴² *SvM* 23/2-1914, ”De frikyrkliga riksdagsmännens förklaring. Gensagor af andra frikyrkliga riksdagsmän.”; *SvM* 13/5 1907, ”Stockholm den 13 Maj. Uppgörelse!”

FÖRKORTNINGAR

EFS – Evangeliska Fosterlandsstiftelsen
GST – Göteborgs Stifts-Tidning
SMF – Svenska Missionsförbundet
SvM – Svenska Morgonbladet
VP – Wecko-Posten

KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING

KÄLLOR

Tidningar och tidskrifter

Församlingsbladet 1907, 1909, 1911, 1914
Göteborgs Stifts-Tidning 1907, 1909, 1911, 1914
Svenska Morgonbladet 1907, 1909, 1911, 1914
Wecko-Posten 1907, 1909, 1911, 1914
Vår Lösen 1910, 1911, 1914

Artiklar

Billing, Einar, ”Allvarstider”, *Vår Lösen* 15/2-1914.
Björkquist, Manfred, ”Morgonbön den 6 februari 1914”, *Vår Lösen* 15/2-1914.
Borgström, J. A., ”Stockholm den 5 okt. Söndermalningen.”, *VP* 5/10-1911.
Byström, Jakob, ”De frikyrkliga och valen.”, *SvM* 28/8-1911.
Johansson, Einar, ”Bondetåget 1914”, *Vår Lösen* 15/1-1914.
Lönegren, Ernst, ”En förklaring, som förklarar åtskilligt, men ej det som skulle förklaras.”, *SvM* 25/2-1914.
Norberg, J., ”De frikyrkliga riksdagsmännens förklaring. Af J. Norberg.”, *SvM* 25/2-1914.
Petander, Karl, ”Församlingsgudstjänsterna och ’Bondetåget’”, *Vår Lösen* 1/2-1914.
Waldenström, Paul, Peter, ”De frikyrkligas tacksamhetsskuld till liberalerna. Sv. till red. B.”, *SvM* 31/8-1911.
Waldenström, Paul, Peter, ”Den nya politiska situationen. Af P. Waldenström. I.”, *SvM* 13/2-1914.
Waldenström, Paul, Peter, ”Den nya politiska situationen. Af P. Waldenström. II.”, *SvM* 21/2-1914.
Waldenström, Paul, Peter, ”Stockholm den 30 Dec. Inför Årsskiftet. Af P. Waldenström.”, *SvM* 30/12-1911.
Waldenström, Paul, Peter, ”Stockholm. Hvad situationen kräver. Af P. Waldenström.”, *SvM* 5/2-1914.
Waldenström, Paul, Peter, ”Vårt fosterlands försvar.” *SvM* 13/9-1911.

LITTERATUR

Andersson, Lars I

2003 *Sveriges historia under 1800- och 1900-talen*, Stockholm.

Andersson Odén, Tomas

2002 ”Den bortglömda partipressen – Frikyrkliga dagstidningar i Västsverige 1850-1950”,
Presshistorisk årsbok, Stockholm, s. 63-88.

Andreasson, Hans

2007 *Liv och rörelse – Svenska Missionskyrkans historia och identitet*, Stockholm.

Aronson, Torbjörn

2008 ”Folkhemmet och pansarbåten. Manfred Björkquist om den sociala frågan och politiken fram till
1930-talets slut”, *Manfred Björkquist – Visionär och kyrkoledare*, Skellefteå, s. 92-123.

Brohed, Ingmar

2005 *Sveriges kyrkohistoria 8. Religionsfrihetens och ekumenikens tid*, Stockholm.

Ekman, E. J.

1922 ”Den svenska frikyrkopressen”, *Inre Missionens historia – Del III*, ny rev. uppl. av N. P. Ollén,
Jönköping, s. 1216-1232.

- Gustafsson, Ingmar
1987 *Fred och försvar i frikyrkligt perspektiv 1900-1921. Debatten inom Svenska Missionsförbundet*, Uppsala.
- Hörmander, Oskar
1980 *Schartauanismen och samhället – En studie i religiösa och politiska idémotsättningar 1890-1933*, Uddevalla.
- Lenhammar, Harry
1981 *Budbäraren, Pietisten och Församlingsbladet – Studier i svenska religionsperiodika*, Uppsala.
- Norborg, Lars-Arne
1995 [1993] *Sveriges historia under 1800- och 1900-talen*, 4:e uppl., Stockholm.
- Ollén, N. P.
1913 ”Den kristliga pressen”, *Minneskrift utgiven med anledning av P. P. Waldenströms 75års dag*, Stockholm, s. 120-129.
- Petersson, Birgit
1999 ”Tidningen som agitator”, *Folk och press i rörelse*, Göteborg, s. 133-150.
- Rönblom, Hans-Krister
1929 *Frisinnade Landsföreningen 1902-1927 – Skildringar ur den liberala organisationsrörelsens historia i vårt land*, Stockholm.
- Tergel, Alf
1969 *Ungkyrkomännen, arbetarfrågan och nationalismen 1901-1911*, Uppsala.
1974 *Från konfrontation till institution – Ungkyrkorörelsen 1912-1917*, Uppsala.
2005 [1973] *Från Jesus till Moder Teresa – Kristenhetens historia*, 7:e utgåvan, Stockholm.
- Tomson, Ragnar
1944 ”Pressen i frikyrkan – frikyrkan i pressen”, *Tro och Gärning – tillägnad Axel Andersson på sextiofemårsdagen*, Stockholm, s. 257-271.